

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 947.6 (476)

ШВЕД Вячаслаў Вітальевіч

**ГРАМАДСКА - ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСІ
(1772-1863 гг.)**

07.00.02 - айчынная гісторыя

**Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара гістарычных навук**

Мінск 2001

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Работа выканана на кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Навуковы кансультант: доктар гістарычных навук, прафесар
Брыгадзін Пётр Іванавіч

Афіцыйныя апаненты:
доктар гістарычных навук, прафесар
Грыцкевіч Анатоль Пятровіч
доктар гістарычных навук, прафесар
Люты Анатоль Міхайлавіч
доктар гістарычных навук, прафесар
Савіцкі Эдуард Міхайлавіч

Апаніруючая арганізацыя - Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт

Абарона адбудзецца 27 верасня 2001 г. у 14.00 гадзін
на паседжанні савета Д.02.01.05 па абароне дысертацый на
атрыманне вучонай ступені доктара навук пры Беларускім
дзяржаўным ўніверсітэце (220050, г. Мінск, пр.Ф.Скарыны, 4,
галоўны корпус, ауд. 206; тэл. вучонага сакратара 209-52-27)

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў чытальнай зале бібліятэкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Аўтарэферат разасланы 24 жніўня 2001 г.

Вучоны сакратар Савета Д.02.01.05
па абароне дысертацый
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт

А.А.Яноўскі

Актуальнасць тэмы дысертацыі. У вывучэнні гісторыі любой краіны значнае месца займае даследаванне грамадска-палітычнага жыцця: палітыкі ўрада і мясцовых улад, дзейнасці органаў кіравання і суда, ролі адукацыі ў палітычным выхаванні моладзі, падзей рэвалюцыйнага і апазіцыйнага рухаў, дзейнасці патаемных і паўпатаемных таварыстваў, фарміравання самасвядомасці тытульнага народа. Сумесна з вывучэннем эканамічнага і культурнага становішча гэта стварае поўную карціну гістарычнага развіцця дадзенай краіны і дазваляе зрабіць параўнанні з іншымі дзяржавамі.

Праблема даследавання грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі ў канцы XVIII - першай палове XIX стст. (1772-1863 гг.) набыла асаблівую актуальнасць таму, што ў дадзены храналагічны перыяд Беларусь паступова страчвала незалежнасць і ў выніку пазбавілася яе. Яна апынулася паміж намаганнямі расійскага самадзяржаўя і польскіх патрыётаў. Насельніцтва ўцягвалася ў барацьбу за чужыя інтарэсы. Праблема актуальна і таму, што сёння Рэспубліка Беларусь зноў апынулася паміж Захадам і Усходам і розныя палітычныя сілы цягнуць беларусаў на свой бок. Гісторыя павінна перасцярагчы ад непатрэбных страт і навучыць адстойваць свае асабістыя інтарэсы.

Гістарыяграфічны аналіз паказвае, што комплекснае даследаванне названай праблемы адсутнічае. Не былі аб'ектам вывучэння ў беларускай гістарыяграфіі такія тэмы, як палітычная роля расійскай і польскай сістэм адукацыі, месца і роля Беларусі ў польскім пытанні, дэпартацыя і ссылка з зямель Беларусі, «польская» палітычная эміграцыя і яе эмісары на землях Беларусі, стварэнне асобнага Літоўскага корпуса як крок да перадачы былых зямель ВКЛ Каралеўству Польскаму, планы адраджэння ВКЛ у 1810-1815 гг. На гэтыя праблемы трэба паглядзець праз прызму беларускасці, бо рускія, савецкія, польскія даследчыкі разглядалі іх са свайго пункту гледжання, часам замоўчваючы сапраўдныя факты і падзеі і ствараючы міфы.

Сувязь працы з навуковымі праграмамі і тэмамі. Тэма даследавання зацверджана бюро навуковага Савета па праблеме «Гісторыя Беларусі» Інстытута гісторыі Нацыянальнай АН Беларусі (пратакол №2 ад 6.10.2000 г.). Яна з'яўляецца часткай комплекснай навуковай праблемы «Сацыяльна-палітычныя супярэчнасці ў беларускім грамадстве ў XV - 1 палове XIX ст. і шляхі іх пераадолення», якая распрацоўваецца кафедрай гісторыі Беларусі новага і навейшага часу (№ 19992749).

Мэты і задачы даследавання. Мэтай даследавання з'яўляецца выяўленне і характарыстыка рускай, польскай і літвінскай (беларускай) плыняў грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі (1772-1863 гг.). Для дасягнення названай мэты вырашаліся наступныя задачы:

Найму
сёбру за пастаян-
ную дапамогу
на гэта
працай.
Удзяку
В.В.Яноўскі
29.06.
2001.

1. Прааналізаваць палітыку царызму на далучаных зямлях Беларусі: адзначыць яе эвалюцыю, уладкаванне агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, распаўсюджанне рускай сістэмы адукацыі.
2. Паказаць значэнне зямель Беларусі ў планах дзекабрыстаў.
3. Вызначыць месца і ролю Беларусі ў польскім пытанні, прааналізаваць дзейнасць «польскай» палітычнай эміграцыі і яе эмісараў на землях Беларусі, палітычную ролю польскай адукацыі ў паланізацыі беларускай моладзі.
4. Даследаваць дзейнасць польскіх патаемных і паўпатаемных гурткоў і таварыстваў на землях Беларусі.
5. Выявіць праявы ліцвінскасці (беларускасці) у грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі: дзейнасці вучнёўскіх і студэнцкіх гурткоў і таварыстваў, масонскіх ложкаў, Нацыянальнага масонства і Патрыятычнага таварыства, паўстаннях 1794 і 1830-1831 гг., дзейнасці палітычнай эміграцыі, праектах адраджэння ВКЛ 1811-1812 гг.
6. Высвятліць дзейнасць і вызначыць асобы чатырох цэнтраў беларускага адраджэння ў першай палове XIX ст., вакол якіх групуваўся ліберальна-дэмакратычны рух.
7. Раскрыць дзейнасць першых рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый на землях Беларусі.
8. Адзначыць выпрацоўку асноватворных ідэй і паняццяў грамадзянскай супольнасці ў працэсе грамадска-палітычнага жыцця зямель Беларусі.

Аб'ект і прадмет даследавання. Даследуецца гісторыя Беларусі перыяда пасля падзелаў Рэчы Паспалітай да паўстання 1863 г. (1772 - 1863 гг.). Прадметам даследавання з'яўляецца грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі.

Гіпотэза. Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі адбывалася ў трох плынях: рускай (кансерватыўна-ахоўнай і апазіцыйнай), польскай («рэчапаспаліцкай») і ліцвінскай (беларускай). Першая падтрымлівалася рускай урадавай палітыкай і рускім рэвалюцыйным і ліберальным рухамі, другая - польскім нацыянальна-вызваленчым рухам, трэцяя - ліцвінскім і нараджаючым беларускім нацыянальна-вызваленчым рухамі.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай працы з'яўляюцца дыялектычна-матэрыялістычныя прынцыпы, зыходзячы з якіх даследаванне аб'екта праводзілася з улікам усёй разнастайнасці яго бакоў. Метадычнай асновай дысертацыі з'яўляліся агульналагічныя і агульнанавуковыя метады. Да першых адносяцца: аналіз і сінтэз, індукцыя і дэдукцыя, аналогія і параўнанне і іншыя. Да другіх - агульныя лагічныя прыёмы, метады эмпірычнага даследавання (назіранне, абагульненне, абстракцыя і іншыя), метады тэарэтычнага даследавання (гістарычны, сістэмны падыход, матэматычныя метады, лагічны і іншыя). Выбар канкрэтных спецыяльных метадаў даследавання быў вызначаны спецыфікай аб'екта і прадмета даследавання, характарам крыніц, а таксама мэтай і задачамі, пастаўленымі ў працы.

У даследаванні выкарыстаны *гісторыка-генетычны метады*, які накіраваны на аналіз дынамікі гістарычных працэсаў і дазваляе выявіць іх прычына-следчыя сувязі і заканамернасці гістарычнага развіцця. На падставе яго мы апісвалі канкрэтныя факты і падзеі грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі. Патаемныя таварыствы, арганізацыі і гурткі, грамадскі рух, адукацыя, органы кіравання і суда вывучаліся ў працэсе іх развіцця, ад нараджэння да гібелі або сучаснага стану.

Гісторыка-параўнальны метады дазволіў супаставіць гістарычныя аб'екты ў прасторы і ў часе і выявіць падабенства і розніцу паміж імі. Напрыклад, выкарыстоўваючы гэты метады, мы выявілі, што для русіфікацыі і германізацыі захопленнага насельніцтва былой РП выкарыстоўваліся аднолькавыя сродкі і метады; што былыя органы кіравання і суда ВКЛ, якія захаваліся ў 1-й палове XIX ст. пры знешнім падабенстве мелі ў гэты час іншы ўнутраны змест; што руская і польская сістэмы адукацыі пры розных мэтах мелі аднолькавы вынік - ператваралі беларускую моладзь у барацьбітоў за свае палітычныя ідэалы.

Для выяўлення агульных рысаў у прасторавых групах гістарычных падзей і з'яў і выдзяленні аднародных стадыяў у непарыўным іх развіцці ўжываўся *гісторыка-тыпалагічны* метады. Ім выдзелены перыяды ў палітыцы русіфікацыі і этапы дзейнасці патаемных таварыстваў, зроблена сістэматызацыя партызанскіх атрадаў, якія дзейнічалі ў 1830-1831 гг.

У рабоце выкарыстоўваўся *гісторыка-сістэмны* метады, які накіраваны на выяўленне функцыянальных сувязяў гістарычных падзей і з'яў. У адпаведнасці з ім, грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі разглядалася ў адзінстве ўсіх кампанентаў, якія ўплывалі на яго: расійская ўрадавая палітыка, руская і польская сістэмы адукацыі, польскі нацыянальна-вызваленчы і рускі рэвалюцыйны рухі, палітычныя цэнтры эміграцыі.

Для выяўлення прычын дадзенай падзеі і для больш глыбокага і ўсебаковага яе разумення выкарыстоўваўся метады *гістарычнай рэтраспекцыі*. Так напрыклад, апісваліся ўладкаванне агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, польская палітычная эміграцыя, працэс русіфікацыі. Наяўнасць ў дысертацыі вялікага фактычнага матэрыяла, які пададзены ў лічбовых велічынях патрабавала выкарыстання *колькасных метадаў*. Падлічвалася колькасць устаноў адукацыі, эмігрантаў з зямель Беларусі, масонаў, паўстанцаў 1830-1831 гг. і іншае.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дадзеная дысертацыя з'яўляецца першым у айчынным гістарыяграфіі спецыяльным комплексным даследаваннем грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі 1772 - 1863 гг. У працы паказаны тры яе плыні: руская (кансерватыўна-ахоўная і апазіцыйная), польская («рэчапаспаліцкая») і ліцвінская (беларуская). Упершыню даследаваны такія праблемы, як палітычная роля адукацыі, месца і роля Беларусі ў польскім пытанні, дэпартацыя, ссылка і эміграцыя з зямель Беларусі, расійскае і польскае масонства, першы этап беларускага нацыянальна-вызваленчага руху (1794-1863 гг.). Большая частка

дакументальных крыніц і матэрыялаў польскай літаратуры ўпершыню ўводзіцца ў навуковы зварот.

Практычнае значэнне атрыманых вынікаў даследавання выяўляецца ў двух аспектах - навуковым і выхаваўча-дыдактычным. Палажэнні, высновы, а таксама факталагічныя матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны іншымі даследчыкамі палітычных праблем беларускай гісторыі канца XVIII - першай паловы XIX ст. Атрыманыя вынікі ўкаранены аўтарам у чытаемых ім у Гродзенскім дзяржуніверсітэце імя Я.Купалы курсах «Гісторыя Расіі. Першая палова XIX ст.» і «Гісторыя славянскіх народаў. Першая палова XIX ст.», спецкурсах «Масонства ў Расіі (XVIII - пачатак XX)» і «Грамадска-палітычнае жыццё Паўночна-заходняга рэгіёна Расійскай імперыі ў канцы XVIII - першай палове XIX ст.». Матэрыялы дысертацыі выкарыстаны ў практычнай дзейнасці Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, музея-аптэкі г.Гродна, беларуска-польскай турыстычнай фірмы «Інтас», для праекта Гродзенскага гарвыканкама «Мэрыя-2000» (акты прыведзены ў дадатках).

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Палітыка расійскага самадзяржаўнага ўрада на землях Беларусі не была адназначнай і прамалінейнай, а залежала ад палітычных абставін і асабістых поглядаў пануючага манарха. Яна стварала ўмовы і ўплывала на змены ў грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі, падтрымлівала яе кансерватыўна-ахоўную плынь.

2. Пасля інкарпарацыі зямель Беларусі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай расійскі ўрад паступова займаўся ўладкаваннем тут агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, заснаваных на расійскіх правах.

3. Навучальныя ўстановы Беларусі былі аб'ектам уздзеяння дзвюх антыбеларускіх сілаў: расійскага самадзяржаўя і мясцовага польскага шляхецтва і каталіцкай царквы, з'яўляліся арэнай палітычнай барацьбы за беларускую моладзь.

4. Асноўнай арганізацыйнай формай грамадска-палітычнага жыцця зямель Беларусі ў 1772-1863 гг. былі патаемныя і паўпатаемныя гурткі, таварыствы і арганізацыі.

5. Грамадска-палітычныя падзеі на землях Беларусі вызвалі да жыцця 7 хваляў палітычнай эміграцыі ў 1772-1863 гг. Найбольш уплывовыя яе цэнтры (Дэмакратычнае таварыства і Гатэль Ламберт) не гублялі сувязі з бацькаўшчынай і сваёй палітычнай і разумовай дзейнасцю ўплывалі на яе грамадска-палітычнае жыццё.

6. У грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі існавалі тры плыні: руская (кансерватыўна-ахоўная і апазіцыйная), польская («рэчапаспаліцкая») і ліцвінская (беларуская).

7. Ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння ўзніклі ў асяродзі выкладчыкаў і студэнтаў Віленскага ўніверсітэта, а пазней канцэнтравалася ў чатырох інтэлектуальных цэнтрах - Вільні, Мінску, Віцебску, Пецярбурзе, якія мелі паміж сабой кантакты. З імі звязан ліберальна-дэмакратычны рух.

8. У 1830-1840-я гады на землях Беларусі дзейнічалі першыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя таварыствы: «Дэмакратычнае таварыства» і «Саюз свабодных братоў», якія за нацыянальную еднасць і братэрскі саюз паміж народамі ў барацьбе супраць агульнага ворага - расійскага самадзяржаўя.

9. У працэсе грамадска-палітычнага жыцця 1772-1863 гг. выпрацоўваліся асноватворныя ідэі і паняцці грамадзянскай супольнасці: аўтаномія і свабода асобы, роўнасць перад законам, маёнасць, як падмурак асабістай і сацыяльнай вольнасці навогул.

Асабісты ўклад суіскальніка. Увесь аб'ём даследаванняў па тэме дысертацыі зроблены самастойна. Аўтарам вывучаны, сістэматызаваны і прааналізаваны вялізны фактычны матэрыял у гістарычных архівах Гродна, Мінска, Вільня, Масквы, Варшавы, апублікаваныя дакументальныя крыніцы і навуковыя працы айчыных і замежных (расійскіх, украінскіх, польскіх і літоўскіх) даследчыкаў. У манаграфіях, апублікаваных у сааўтарстве, раздзелы, якія прысвечаны дысертацыйным праблемам перыяда 1772-1863 гг. напісаны суіскальнікам самастойна.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя вынікі даследавання дакладаліся аўтарам, абмяркоўваліся і атрымалі станоўчую ацэнку на 15 міжнародных канферэнцыях, кангрэсах, сімпозіумах; 5 рэспубліканскіх навуковых і навукова-метадычных канферэнцыях; 2 рэгіянальных чытаннях.

Апублікаванасць вынікаў даследавання. Вынікі дысертацыі выкладзены ў спецыяльнай манаграфіі «Паміж Польшчай і Расіяй: Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772-1863 гг.)» (Гродна: Гродзенскі ўніверсітэт, 2001, 24,1 друк. арк.), а таксама ў 5 кнігах (агульны аб'ём 38 друк. арк. без сааўтарства), 2 брашурах (агульны аб'ём 2 друк. арк. без сааўтарства), 102 артыкулах (з іх 11 у зборніках, 12 - у часопісах, 17 - у зборніках артыкулаў рэспубліканскіх і міжнародных канферэнцый, 62 - у энцыклапедычных выданнях).

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з ўводзін, агульнай характарыстыкі, чатырох глаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц і літаратуры (714 найменаванняў), 26 дадаткаў. Тэкст працы складае 254 старонкі, з якіх 34 старонкі прыпадае на спіс крыніц і літаратуры і 29 - на дадаткі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

Дысертацыя складаецца з ўводзін, чатырох глаў і заключэння. У дадатку змешчаны 18 схем і табліц, а таксама 8 актаў аб укараненні матэрыялаў дысертацыі.

Ва ўводзінах аналізуецца сітуацыя, ў якой апынуліся землі Беларусі пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай, агаворваюцца храналагічныя межы даследавання, удакладняецца ўжыванне некаторых важнейшых тэрмінаў. Страта незалежнасці адбылася прыкладна па аднаму і таму ж сцэнарыю: дыпламатычныя перамовы з будучымі захопнікамі тэрыторыі РП; стварэнне

Да перапісаныя беларускія і рускія палітычныя, эканамічныя і культурныя дзеянні 8 ч. 1-й часткі Беларускага

там прарасійскай канфедэрацыі; увядзены расійскія войскі на тэрыторыю РП; анексія зямель Беларусі; легалізацыя апошняга на сейме РП; прысяга насельніцтва расійскаму імператару. У выніку Беларусь апынулася паміж Польшчай, якая ўвасабляла заходнюю цывілізацыю і яе вольнасці, і Расіяй, якая ўяўляла сабою ўсходні, азіяцкі дэспатызм. Храналагічнымі рамкамі даследавання прыняты: 1772 г., калі адбыўся першы падзел Рэчы Паспалітай, і 1863 г., калі пачалося паўстанне, якое змяніла ўмовы грамадска-палітычнага жыцця. Тэрмін «**Грамадска-палітычнае жыццё**» - паняцце шырокае і шматграннае. Яно змяшчае ў сабе дзейнасць грамадства і чалавека ў сацыяльным, рэлігійным, культурным, палітычным і інш. напрамках. Падняць увесь гэты комплекс у рамках адной, абмежаванай старонкі, дысертацыі немагчыма, таму мы абмяжоўваемся ў асноўным палітычным напрамкам грамадска-палітычнага жыцця: падзеямі грамадскага жыцця, палітыкай ўрада, дзейнасцю патаемных, паўпатаемных арганізацый і грамадзянскіх груп, палітычнай барацьбой, нацыянальна-вызваленчым рухам. Мы выкарыстоўваем тэрмін «**землі Беларусі**», а не Беларусь або «беларускія землі», бо Беларусь, як палітычная адзінка, ў 1772-1863 гг. не існавала, а таксама таму, што тэрытарыяльна ахопліваем сённяшняю Беларусь і мала закранаем этнічныя беларускія землі Віленшчыны, Смаленшчыны і Беласточчыны. У канцы ХVIII - першай палове XIX ст. тэрмінам «**Літва**» называлі пераважна Віленскую, Ковенскую, Гродзенскую, а часам і Мінскую губерні; Беларусь (Белая Русь, Беларусія, Беларусія) - так называлі з канца ХVIII ст. да 1880-х гадоў Віцебскую, Магілёўскую, Смаленскую, часам Мінскую губерні. Паўночна-Заходні край - заходні рэгіён Расійскай імперыі, які складаўся з часткі былой тэрыторыі ВКЛ, а менавіта з шасці этнічна беларускіх і літоўскіх губерняў: Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай, Віленскай, Ковенскай. Рэч Паспалітая - федэрацыя дзвюх дзяржаў: Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага (скарочана Літвы) і Каралеўства Польскага (Кароны). Літвінамі (ліўвінамі) з ХVI да канца ХVIII ст. незалежна ад этнасу ці канфесійнай прыналежнасці называлі жыхароў ВКЛ, а беларусамі ў канцы ХVIII ст. - насельніцтва ўсходняй часткі ВКЛ, а таксама вернікаў праваслаўнай царквы.

Першую главу дысертацыі складае крыніцазнаўчы і гістарыяграфічны аналіз. У **першым раздзеле** па праблемнаму прынцыпу аналізуюцца крыніцы даследавання. Пры напісанні працы выкарыстаны два галоўныя віды крыніц: дакументальныя (дакументы заканадаўства, актавыя крыніцы, матэрыялы справаводства, статыстычныя матэрыялы) і апавядальныя (мемуарная літаратура і эпістальныя крыніцы, літваратурныя і публіцыстычныя творы).

Дакументы заканадаўства і актавыя крыніцы, а часам і матэрыялы справаводства змешчаны ў «Поўным зборы законаў Расійскай імперыі», зборніку «Столетний период русского законодательства», 3 і 4 тамах «Белоруссии в эпоху феодализма», зборніку «Літоўска-рускія землі пад расійскай акупацыяй», «Сборнике циркуляров и распоряжений МВД». Яны маюць дакументальныя крыніцы па розным тэмам даследуемых намі праблем: палітыцы расійскага ўрада адносна зямель Беларусі (адміністрацыйнай,

сацыяльна-класавай, адукацыйнай, карнай, рэлігійнай), становішчу ў час франка-рускай вайны 1812 г., грамадскаму і рэвалюцыйнаму рухам, паўстанням на землях Беларусі. «Материалы для истории просвещения в России», тры тамы «Сборника материалов для истории просвещения в России», «Сборники постановлений по Министерству народного просвещения», польскія публікацыі «Рапорты генеральных візітатараў», «Пратакты паседжанняў Адукацыйнай камісіі», зборнік «Матэрыялы да гісторыі літаратуры і асветы» Т. Туркоўскага маюць матэрыялы аб распаўсюджванні рускай і польскай сістэм адукацыі. Даследаваць планы адроджэння ВКЛ і іх рэалізацыю дапамаглі апублікаваныя помнікі права (запіскі і праект указа М.К. Агінскага), акты, дакументы і матэрыялы, змешчаныя ў 128 томе «Сборника Русского исторического общества», 37 томе «Актов, издаваемых Виленской комиссией для разбора древних актов», 5 кнізе «Виленского временника», 6 томе «Внешней политики России XIX и начала XX в.». Публікацыя «Пратакты дэпутацыі ...» дае нам звесткі аб сувязях Літвы з Каронай Польскай падчас паўстання 1794 г. Глыбокай крыніцай аб беларускіх старонках руху дзекабрыстаў, з'яўляецца публікацыя «Восстание декабристов. Документы и материалы». Пры даследаванні лёсу Беларусі ў Лістападаўскім паўстанні нельга пакінуць без увагі апублікаваныя ў Польшчы дакументы: акты паўстання, дзеянікі рэвалюцыйнага сейма і Сената, пратакты паседжанняў Польскага Цэнтральнага Часовага Урада ў Літве, збор пастаноў сейма 1831 г.

Матэрыялы справаводства, ведамасныя акты, афіцыйная перапіска, некаторыя нарматыўныя дакументы адклаліся ў фондах архіваў. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ) ў Мінску яны захаваліся ў фондах Віцебскага (ф.1430), Магілёўскага (ф.2001) і Мінскага (ф.295) губернатараў, беларускага генерал-губернатара (ф.1297), папярэдніка Беларускай навучальнай акругі (ф.3157), дырэктарыі народных вучылішчаў Мінскай (ф.458), Віцебскай (ф.2507) і Магілёўскай (ф.2254) губерняў, мінскага губернскага дэпутацкага сходу (ф.319), мінскага губернскага прадвадзіцеля дваранства (ф.320). У НГАБ у Гродне цікавыя дакументальныя крыніцы знаходзяцца ў фондах гродзенскага губернатара (ф.1), канцылярыі грамадзянскіх спраў цэсарэвіча галоўнакамандуючага асобым Літоўскім корпусам (ф.6), губернскай камісіі для вызначэння ступені віны мяцежнікаў (ф.4) і губернскай ліквідацыйнай камісіі (ф.5), часовай гродзенскай выканаўчай камісіі Часовага літоўскага ўрада (ф.1116). У пералічаных фондах ёсць матэрыялы аб палітыцы расійскага ўрада ў галінах адукацыі, адміністрацыйнай, сацыяльнай, карнай; франка-рускай вайне і ВКЛ 1812 г., руху дзекабрыстаў, масонстве, эмігрантах і дзейнасці эмісараў на землях Беларусі, Літоўскім корпусе, паўстаннях 1794 і 1830-1831 гг. Звесткі аб дзейнасці «Ваенных сяброў», аб яго лідэрах К.Г. Ігельстрэме і А.І. Вягеліне, аб паўстанні Літоўскага піянерскага батальёна, аб «Бабруйскай змове» 1823 г. і спробе С.П. Трусава падняць на паўстанне Паўлаўскі пяхотны полк у лютым 1826 г., спісы сасланных у Сібір і на Каўказ знаходзяцца ў РДВГА і РДГА. Унікальныя дакументы, якія захаваліся ў фондзе Навасільцава Галоўнага архіва

10
старажытных актаў у Варшаве сведчаць аб сувязях ліцвінскіх патаемных арганізацый з Каралеўствам Польскім.

Статыстычныя матэрыялы, выдадзеныя М.Ромерам, «Именной список...», «Спис ссланных філаматаў і філарэтаў» Ф.Вержбоўскага дапамагаюць паглыбіць нашы веды аб ссылах і дэпартацыі. Падзеям вайны 1812 г. прысвечаны мемуары Е.Сангушкі, А.де Каленкура. Дзёнік Ш.Канарскага, «Рукописи в тюрьме» К.Машкоўскага, «Заметки Владислава Коссовского» утрымліваюць матэрыялы аб эміграцыі з зямель Беларусі і дзейнасці тут яе эмісараў, успаміны К.Мечыслаўскай прысвечаны дэпартацыі уніятак. Аб дзейнасці вучнёўскіх і студэнцкіх гурткоў і таварыстваў, поглядах іх сяброў расказваюць мемуары М.Чарноцкага (з допісамі Т.Зана) і І.Дамейкі. Разнабаковую інфармацыю аб беларускіх старонках гісторыі дзекабрыстаў маюць мемуары дзекабрыстаў І.Якушкіна, І.І.Гарбачэўскага, М.І.Пушчына, С.П.Трубяцкага і інш. Мемуары Э.Паўловіча, Г.Дэбінскага, Д.Хлапоўскага, М.Мелжынскага, Ш.Канарскага, Ю.Шчапінскага, Ф.Вратноўскага, Ю.Зенковіча, Ю.Клюкоўскага, Р. Хомскага і іншых значна паглыбляюць веды па Лістападаўскаму паўстанню. У «Хрэстаматыі па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі» убачылі свет успаміны пра двух удзельнікаў тэатральнай трупы В.Дуніна-Марцінкевіча і аб першай пастаноўцы «Сялянкі». Своеасаблівай крыніцай з'яўляецца «жизнеописание» Ф.Я.Мірковіча, складзенае па асабістых яго запісках, успамінах блізкіх асоб і «сапраўдных дакументах». Па ўсёпадданейшых справах, запісках, рапартах, лістах можна ўявіць сабе атмасферу грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі 1840-х гадоў.

З эпістальнай спадчыны выкарыстана карэспандэнцыя філаматаў і філарэтаў, А.Міцкевіча. З літаратурных і публіцыстычных твораў - працы А.Міцкевіча, Я.Чачота, Т.Зана, М.Рукевіча, А.Адынца, А.Ходзькі і інш. філаматаў і філарэтаў, «Краткі палітычны катэхізіс» Я.Яноўскага і «Гарантыі для простага народа» В.Гельтмана, «Разбор донесения тайной комиссии» М.Луніна. Г.В.Кісялёў склаў выдатны зборнік дакументаў, якія дапамаглі нам разабрацца ў жыцці і дзейнасці лідэраў беларускіх інтэлектуальных цэнтраў, у выясненні кантактаў паміж імі.

Другі раздзел першай главы складае аналіз гістарыяграфіі. Спынемся спачатку на працах канцэптуальнага характару. Рускія гісторыкі Ф.Е.Еленеў, М.В.Каяловіч, А.Віаградаў, Г.А.Паўскі, І.І.Лапа даказвалі, што беларусы, маларосы, вялікаросы - рускія людзі генетычна, матэрыяльна і духоўна. Беларусь, Украіна, Расія - часткі адзінай цывілізацыі, таму для іх «величайшим благом» будзе «обрусение». У кнігах В.Ю.Ластоўскага, У.М.Ігнатоўскага, У.І.Пічэта, М.В. Доўнар-Запольскага, М.Ільяшэвіча гісторыя Беларусі разглядалася з нацыянальных пазіцый і з падкрэсліваннем глыбокіх каранёў беларускай дзяржаўнасці. Сучасны погляд на гісторыю зямель Беларусі пасля падзелу РП выказалі беларускія гісторыкі А.Кіштымаў і Я.Анішчанка - зводзіць яе да схемы «Беларусь - калонія» нельга, але паступова ішла русіфікацыя і інтэграцыя ў агульнарасійскі дзяржаўны арганізм. Польскія гісторыкі Т.Мараўскі, У.Касякевіч, Г.Масціцкі, М.Кукель, Ст.Кеневіч, Ю.Кальбушэўскі,

Р.Ясяніца і іншыя падаюць гісторыю Польшчы, тэрытарыяльна ахопліваючы землі былога ВКЛ і праз прызму барацьбы за адраджэнне РП у межах 1772 г. Калі яны пішуць пра землі ВКЛ, дык цікавяцца перш за ўсё іх польскасцю.

Аб палітыцы царызма ў адносінах да зямель Беларусі фрагментарна пісалі былыя і сучасныя рускія (Л.М.Пыпін, А.А.Плансан, М.В.Каяловіч, А.А.Віаградаў, А.Карнілаў, М.Любаўскі), польскія (Ш.Ашкеназы, У.Грабенскі, Я.Саруш) і беларускія даследчыкі (В.Ластоўскі, У.М.Ігнатоўскі, У.І.Пічэта, М.В.Доўнар-Запольскі, А.Цвікевіч, М.Ільяшэвіч, В.В.Чапко, Я.Анішчанка і інш.). Яны закранулі такія пытанні, як распаўсюджванне паланізацыі і барацьба з ёю, ход «рускай справы», эвалюцыя палітыкі на далучаных землях, перабудова адміністрацыйнай сістэмы. Комплекснага і ўсебаковага аналізу царскай палітыкі на землях Беларусі няма. Асабліва маладаследаваны такія пытанні, як ссылка, дэпартацыя, канфіскацыя, секвестр у палітыцы расійскага ўрада адносна ўраджэнцаў Беларусі. Не даследавана фарміраванне і дзейнасць палітычнай паліцыі на землях Беларусі; не абгрунтаваны перыяды ў эвалюцыі расійскай палітыкі да Беларусі.

Сярод праблем ўсталявання новай сістэмы суда і кіравання даследаваны пытанні уладкавання новага гарадскога кіравання пасля скасавання магдэбургскага права, функцыяванне мясцовага апарата кіравання і суда, склад чынавенства ў 1830-50-е гады (П.Шчэбальскі, У.Дзіцяцін, А.Д.Градоўскі, У.М.Гэсэн, С.Токць, А.Цітоў, Л.Жытковіч, У.Сосна, М.Сільчанка, І.Басюк, В.А.Шаўкаплас). Але ўладкаванне агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, склад чыноўніцтва, заканадаўства не разглядаліся, як сродак русіфікацыі і уніфікацыі зямель Беларусі, не выдзелены перыяды гэтага працэса, не падкрэслена розніца ў адносінах царскага ўрада да заходніх і усходніх зямель Беларусі.

Пытанні адукацыйнай палітыкі самадзяржаўя на землях Беларусі разглядаюцца фрагментарна ў шматлікай польскай (М.Балінскі, Ю.Лукашэвіч, М.Амброс, М.Жмігродскі, І.Шыбяк), рускай (С.Бархатцаў, П.М.Жуковіч, А.У.Бялецкі, Ю.Ф.Крчкоўскі) і беларускай (У.Пасэ, С.Куль-Сяльверстава, А.Ф.Самусік, А.М.Лукашэвіч) літаратуры па праблемам развіцця адукацыі: дзейнасць Віленскай навучальнай акругі, распаўсюджванне расійскай і польскай сістэм адукацыі. На сённяшні дзень няма даследаванняў аб ролі расійскай сістэмы адукацыі ў русіфікацыі беларускай моладзі, а польскай - у паланізацыі, не паказаны ўстановы адукацыі, як арэна палітычнай барацьбы паміж польскай і рускай сістэмамі адукацыі, не выдзелены сродкі гэтай барацьбы і не звернута ўвага на палітычную ролю выхавання.

Польскае пытанне, як праблема, па сутнасці з'яўляецца асноўным зместам амаль усіх публікацый польскіх гісторыкаў аб падзеях палітычнага жыцця краіны пасля трох падзелаў РП (А.Вратноўскі, У.Студніцкі, У.Фелдман, Ю.Івашкевіч, Ю.Скавронак). Звернута ўвага на тое, што палітычнымі памкненнямі польскіх патрыётаў было адраджэнне РП у межах 1772 г., вызначаны этапы і сродкі барацьбы за вырашэнне гэтай задачы, даследавана значэнне «польскай карты» у планах Аляксандра І і Напалеона. Толькі ў

апошнія гады намеціўся паварот да даследавання такіх праблем, як: планы адраджэння ВКЛ напярэдадні вайны, ВКЛ 1812 г.; удзел літоўска-беларускага войска ў вайне на баку Напалеона, але комплексна і з прыцягненнем польскіх крыніц і архіўных матэрыялаў яны не вывучаліся (А.Ружанец, В.Галубовіч, К.Тарасаў, С.Таляронак, А.Блінец). Роля зямель Беларусі ў польскім пытанні не вызначана, месца і значэнне іх у пытанні аб адраджэнні РП не паказана. Літаратуры, прысвечанай ролі асобнага Літоўскага корпуса ў польскім пытанні няма. Толькі даследчыкі руху дзекабрыстаў і дзейнасці Патрыятычнага таварыства звярнулі ўвагу на яго ролю ў перамовах 1824 і 1825 гг. (П.Альшанскі, А.І.Беккер, Л.Баумгартэн, В.М.Чарапіца, А.П.Грыцкевіч).

Літаратуры па палітычнай эміграцыі з зямель Беларусі няма. Фрагментарныя факты і падзеі: хвалі эміграцыі, погляды эміграцыйных цэнтраў на землі былога ВКЛ, дзейнасць асобных эмісараў сустракаюцца ў польскіх працах (А.Брукнер, К.Сідаровіч-Чарняўская, С.Калэмба, Е.Казлоўскі, Ф.Раматоўская), але ў іх яны разглядаюцца як польская гісторыя. Не выўлены сувязі польскай эміграцыі з землямі Беларусі, хвалі і месцы беларускай эміграцыі, не вывучана дзейнасць Таварыства Літоўскіх і Рускіх зямель.

Пэўныя дасягненні ёсць ў даследаванні дзейнасці на землях Беларусі патаемных гурткоў і таварыстваў (С.Шалковіч, М.І.Каробка, С.С.Ланда, У.А.Варанкоў, П.М.Альшанскі, Н.І.Махнач, К.Цвірка, Ш.Ашкеназы, М.Вержхоўскі і інш.). Гэта дазваляе ўзняць пытанне аб стварэнні комплекснай карціны іх дзейнасці, выкрыцця сувязяў іх паміж сабой і праяў ліцвінскасці ў дзейнасці. У гістарыяграфіі паўстанняў 1794 г. і 1830-1831 гг. беларускія землі ўспамінаюцца толькі як месца баявых падзей і тэрыторыя, якая павінна быць у складзе адраджанай РП. Фрагментарна разглядаюцца дзейнасць паўстанцкіх уладаў на Белай Русі і ў Літве (Г.Масціцкі, Л.Жытковіч, А.Прухнік, Б.Ліманаўскі, Б.Леснадорскі, Р.Ясеніца, Я.Юхо, У.Емельянчык, Я.Аніпчанка, В.В.Гарбачова і інш.). Цяпер неабходна вырашаць пытанні комплекснага паказу сепаратызму і радыкалізму ліцвінскага паўстання 1794 г., асабліва ў дзейнасці ліцвінскіх органаў паўстання, яго значэнні ў «рэчапаспаліцкім» паўстанні. Патрэбна зрабіць аналіз дакументаў рэвалюцыйнай улады і вызначыць ролю і значэнне зямель Беларусі ў Лістападаўскім паўстанні, паказаць партызанскі рух, ахарактарызаваць дзейнасць Віленскага цэнтральнага паўстанцкага камітэта і Цэнтральнага польскага Часовага ўрада ў Літве, дзейнасць рэгулярных польскіх войскаў на землях Беларусі.

Па праблемах масонства ў даследуемы час значныя працы напісаны польскімі і рускімі даследчыкамі (С.Малахоўскі-Лемпіцкі і С.Ф.Дабранскі, С.Заленскі, Л.Гас, А.І.Серкоў, А.Платонаў), якія змяшчаюць матэрыялы аб дзейнасці масонскіх ложаў на землях Беларусі, непоўныя спісы іх братоў, аб уплыве масонаў на стварэнне палітычных арганізацый і патаемных таварыстваў. Звярнулі ўвагу на масонства беларускія гісторыкі С.Рыбчонак, М.Рыбко, С.Я.Куль-Сяльверстава, М.У.Смяховіч. Сёння ўпершыню ёсць магчымасць напісаць комплексную гісторыю літоўска-беларускіх ложаў, вызначыць ролю братоў у грамадска-палітычным жыцці, іх сувязі з ложамі

Расіі і Польшчы. Сярод недаследаваных пытанняў засталіся пытанні аб месцы зямель Беларусі ў нацыянальных праграмах дзекабрыстаў і польскага Патрыятычнага таварыства, «беларускі» ўплыў на «маскоўскую змову» дзекабрыстаў у 1817 г., месца зямель Беларусі на перамовах дзекабрыстаў і сяброў Патрыятычнага таварыства ў 1824 і 1825 гг. Не разглядаюцца да гэтага часу ліберальна-дэмакратычны рух і дзейнасць першых рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый на землях Беларусі. Аб беларускім руху напісаў брашуру Ф.Ф.Турук. Ён звярнуў увагу на новы тып беларускага патрыёта - беларус па паходжанню, паляк па нацыянальнасці (*gente russus albus, natione Polonus*).

У агульным падсумаванні трэба адзначыць, што на сённяшні дзень адсутнічае комплекснае даследаванне праблемы «Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772-1863 гг.)». На яе трэба было паглядзець праз прызму беларускасці, бо рускія, савецкія, польскія даследчыкі пісалі са свайго пункту гледжання, часам замоўчваючы сапраўдныя факты і падзеі і ствараючы міфы.

Другая глава прысвечана вывучэнню рускай плыні грамадска-палітычнага жыцця зямель Беларусі. У **першым раздзеле** разглядаецца эвалюцыя расійскай урадавай палітыкі. Хістанні ў адносінах да Беларусі добра бачны ў змяненні афіцыйнай тэрміналогіі. Пры Кацярыне II у афіцыйных актах і справаходстве землі Беларусі называлі «присоединённые от Польши губернии», «наши западные губернии, принадлежавшие раньше Польше». Пры Паўле I і Аляксандры I - «польские провинции». Мікалай I спачатку называў землі ВКЛ «бывшие польские провинции», а пазней зразумеў, што гэты край зусім не польскі, а рускі, а насяляюць яго «издревле русские по происхождению, нравам и навыкам жители областей».

Галоўнымі задачамі расійскай урадавай палітыкі на тэрыторыі Беларусі былі: інтэраванне і русіфікацыя беларускіх зямель, выкараненне польскага нацыянальна-вызваленчага руху - усё, што можна назваць «руская справа» ў заходнім рэгіёне Расійскай імперыі. Мерапрыемствы ўсіх расійскіх імператараў перыяда 1772-1863 гг. былі накіраваны на тое, каб «вярнуць гэтаму краю былы рускі выгляд, заслонены чужымі новаўвядзінамі і парадкамі». Палітыка расійскага ўрада ў адносінах да Беларусі была лагічнай для заваёўніка і нагадвала такую ж палітыку двух іншых удзельнікаў падзелаў Рэчы Паспалітай - Аўстрыі і Прусіі. Нават сродкі для гэтага былі падобныя. Існавалі два шляхі пазбаўлення шляхты зямельнай апоры «польскай прапаганды»: канфіскацыя і секвестр. Механізм іх пачаў працаваць адразу пасля падзелаў РП, калі землеўладальнікі, якія адмовіліся прынесці прысягу рускай імператрыцы, былі пазбаўлены маёнткаў. Потым былі канфіскаваны ці секвестраваны маёмасці касцюшкаўскіх паўстанцаў, удзельнікаў франка-рускай вайны 1812 г. на баку Напалеона, паўстанцы 1830-1831 гг., удзельнікі рэвалюцыйных падзей 1840-1850-х гадоў. Канфіскацыі падлеглі былыя землі каралеўскіх эканомій і старасцінскія, землі духавенства. Усе забраныя прыватныя, былыя дзяржаўныя і царкоўныя землі раздаваліся караным рускім асобам. Царскі ўрад спрабаваў ажыццявіць земляробчую

каланізацыю зямель Беларусі, каб укараніць рускі элемент, насадзіць у вёсцы свае парадкі, умацаваць па магчымасці праваслаўную веру. Так было, напрыклад, у 1833 г., калі Асобы камітэт па справах заходніх губерняў прыняў рашэнне перасяляць рускіх казённых сялян з наданнем ім некаторых льготыў, або ў 1836 г., калі была паступная спроба перасялення рускіх сялян.

Звычайна секвестравалі або канфіскоўвалі землі асоб, якія ссылаліся за ўдзел у антыўрадавых падзеях. Асобным відамсылкі з'яўлялася дэпартацыя – гвалтоўнае высяленне з родных мясцін, якое нярэдка бывае масавым. Хвалі ссылак і дэпартацый пракаціліся ў Беларусі пасля Барскай канфедэрацыі, першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.), руска-польскай вайны 1792 г. і другога падзелу (1793 г.), паўстання А.-Т.Касцюшкі ў 1794 г. і трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795 г.), франка-рускай вайны 1812 г., у сувязі са стварэннем ваенных пасяленняў, пасля следства над тайнымі таварыствамі гімназістаў і студэнтаў у 1824-1826 г., Лістападаўскага паўстання 1830-1831 гг. і дзеянняў эмісараў Ю.Заліўскага (1830-1833 гг.), следства па справе Ш.Канарскага (1837-1839 гг.), ліквідацый уніяцтва (1839 г.), следства па справах польскіх эмісараў 1840-х гадоў.

Са стварэннем палітычнай паліцыі – III аддзялення (1826 г.) і яго выканаўчага органа – корпуса жандармаў (1827 г.) землі Беларусі склалі Заходнюю (пазней Віленскую) жандармскую акругу. Асноўныя напрамкі дзейнасці III аддзялення ў 2 чвэрці XIX ст. у Беларусі – гэта «справа дэкабрыстаў», паўстанне 1830-31 гг.; следства над польскімі эмісарамі Ю.Заліўскім, М.Валовічам, Ш.Канарскім, Я.Рэрам; барацьба з сялянскім рухам, разгляд скаргаў і прашэнняў; нагляд і збор інфармацыі аб мясцовым кіраванні. З 1810 г. на тэрыторыі Беларусі сталі ўладкоўвацца ваенныя пасяленні, што з'явілася адной з праяў аракчэўшчыны.

Руская ўлада на былой тэрыторыі ВКЛ паволі, але паслядоўна і стала, змяняла саслоўную (грамадскую) структуру. Расійскія імператары захоўвалі правы і прывілеі перш за ўсё дваранства, магнатэрыі і заможнай шляхты. На ахове іх інтарэсаў стаялі законы Расійскай імперыі. Большасць шляхты Беларусі была дробнай і была галоўным матэрыялам для хваляванняў і паўстанняў, таму расійскі ўрад адразу ж звярнуў на яе пільную ўвагу і пачаў рэвізію з мэтай ачышчэння вышэйшага расійскага дваранства і высялення актыўных элементаў з асяроддзя шляхты за межы зямель Беларусі. Разбор шляхты скараціў яе ўдзельную вагу з 10-12% да 4-6%. Другім напрамкам саслоўнай палітыкі царызму былі адносіны да сялянства, на якое сталі глядзець як на матэрыял для русіфікацыі. Сярод сялян насаджалі веру ў добрага цара- апекуна, цара-выратавальніка ад прыгнёту іншаверцаў. У шэрагу мерапрыемстваў, якія павінны былі аблегчыць становішча сялян і прыцягнуць іх на бок рускага ўрада трэба адзначыць люстрацыю і інвентарную рэформу. Мяшчанства пазбавілася каралеўскіх прывілеяў і магдэбургскага права, на гарады Беларусі была распаўсюджана «Даравальная грамата гарадам».

У другім раздзеле другой главы гаворыцца аб уладкаванні агульнарасійскай сістэмы кіравання і суда. У праводзімай расійскім уладам

адміністрацыйнай палітыцы адносна «далучаных тэрыторый» вылучаюцца наступныя тры перыяды. Першы – кацярынінскі (1772-1796 гг.) – гэта спроба поўнай уніфікацыі і нівеліроўкі асаблівасцяў беларускіх земляў. Рабілася ўсё, каб паступова зліць іх з астатнімі часткамі імперыі, бо насельніцтва не страціла сваёй «роднай мовы і нацыянальнага рускага выгляду». Другі перыяд – паўлаўска-алёксандраўскі (1796-1825 гг.) – гэта адраджэнне часткі старога адміністрацыйнага ўладкавання і кіравання. Трэці перыяд – мікалаеўскі (1825-1856 гг.) – час больш жорсткай уніфікацыі, нівеліроўкі, русіфікацыі. Чацвёрты – паслабленне названых працэсаў пры панаванні Аляксандра II. У кацярынінскі перыяд можна выдзеліць два этапы: першы – ад загада 16(27).08.1772 г. графу Чарнышову аб утварэнні Пскоўскай і Магілёўскай губерняў да 1775 г., другі – ад з'яўлення «Учреждения о губерниях» 1775 г., даравальнай граматы дваранству і гарадавога палажэння. Па ўказу Кацярыны II ад 30.10.(10.11.) 1794 г. ВКЛ адміністрацыйна падзялялася на тры часткі: Гродзенскую, Віленскую, Ковенскую. Ствараўся Найвышэйшы Літоўскі Урад – Вярхоўнае Літоўскае Праўленне на чале з генерал-губернатарам М.В.Рапініным. Афіцыйна яно адкрыта 9.07.1795 г., а перастала існаваць 23.11.1796 г. Ствараемыя органы кіравання і суда былі падобныя да ўнутрырасійскіх.

Цэнтральныя органы кіравання і суда мелі на месцах свае ўстановы. Асноўная ўвага звернута на тых, якія мелі найбольш значны ўплыў на грамадска-палітычнае жыццё: генерал-губернатар, губернатар, губернскі і павятовы дваранскія сходы, верхнія і ніжнія земскія суды, павятовыя і земскія суды, ніжнія расправы, межавыя суды, казённая палата, палата дзяржаўных маёмасцяў, прыказы грамадскай апекі, напаячыцелі навучальных акруг і іншыя. Усе вышэйпералічаныя органы ў сваёй дзейнасці абапіраліся на адпаведнае заканадаўства. Пры Кацярыне II на Белай Русі было ўведзена Саборнае ўлажэнне 1649 г., на некаторы час захаваўся Статут 1588 г., пастановы сеймаў РП (акрамя Чатырохгадовага). Павел I вярнуў Статут, адменены ў апошнія гады панавання Кацярыны II. Пры Аляксандры I назіраўся заканадаўчы хаос, бо намінальна захоўваліся былыя законы, Статут, але ў 1803 – 1804 гг. працавала камісія «па складанню расійскіх праў», распаўсюджваемых на далучаныя землі Беларусі. У 1830 г. быў апублікаваны «Поўны збор законаў Расійскай імперыі», якому таксама падлягала беларускае насельніцтва. Даніловічам быў падрыхтаваны Звод мясцовых законаў, апублікаваны ў 1837 г., але ўказам ад 25.06.(7.07)1840 г. Віленская, Мінская, Гродзенская губерні атрымалі аднолькавае ўнутранае ўладкаванне з губернямі карэннай Расіі.

Заканадаўства ўводзіла ў жыццё чыноўніцтва, якое актыўна ўдзельнічала ў грамадска – палітычных падзеях, таму ўрад імкнуўся ўплываць на яго склад. Пры Кацярыне II адміністрацыя губерняў павінна была складацца з рускіх людзей і «тех природных тамошних жителей, в коих более привязанности и усердия к Империи нашей усмотрено будет». Павел I працягваў палітыку мацеры. Аляксандр I пайшоў яшчэ далей – адміністрацыя

складалася выключна з мясцовых асоб. Мікалай I павярнуўся да чыноўнікаў рускага, праваслаўнага паходжання. Трэба мець на ўвазе, што ўрад не аднолькава ставіўся да ўсходніх і заходніх зямель Беларусі. У Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях ён абавіраўся на польскі элемент, і таму адміністрацыя складалася з мясцовых уладжэнцаў. У Віцебскай і Магілёўскай губернях апорай былі праваслаўныя і прыезджыя з велікарускіх губерняў.

У трэцім раздзеле другой главы звернута ўвага на ролю адукацыі ў асімілятарскай палітыцы расійскага ўрада на землях Беларусі. Палітычную ролю адукацыі манархі добра разумелі. Напрыклад, Кацярына II «гледзела на школы як на моцную зброю ў руках вярхоўнай улады для накіроўвання рэлігійнага і грамадзянскага выхоўвання народа і для развіцця яго дабрабыту». Першыя вучэбныя ўстановы агульнарасійскага характару ўзніклі на Белай Русі пры Кацярыне II. Пры Паўле I аб пранікненні рускай адукацыі і культуры ў школы (асабліва літоўскіх губерняў) не магло быць і размовы. Аляксандр I прыхільна ставіўся да палякаў, і паланізацыя захліснула вучэбныя ўстановы. Мікалай I вярнуўся на шлях распаўсюджвання расійскай сістэмы адукацыі, мэтаю якой сфармуляваў С.С.Увараў.

Да расійскай сістэмы адукацыі адносіліся наступныя тыпы навучальных устаноў: школы пры праваслаўных царквах і манастырах, народныя школы ў гарадах і мястэчках, праваслаўныя семінарыі, галоўныя і малыя народныя вучылішчы, кадэцкія карпусы, прыватныя школы рускіх гаспадароў, а пасля рэформы 1802-1804 гг. - прыходскія і павятовыя вучылішчы, гімназіі. Распаўсюджванне расійскай сістэмы адукацыі адбывалася паступова спачатку на Белай Русі, а пазней у Літве. Створаная Віленская навучальная акруга папала пад амякунства А.Чартаўскага, які праводзіў палітыку паланізацыі, таму ў 1829 г. арганізавалі Беларускаю навучальную акругу, мэтай якой было збліжэнне насельніцтва зямель Беларусі з «прыроднымі россиянами».

Сродкамі барацьбы за душы моладзі паміж паланізатарамі і русіфікатарамі сталі выкладаемыя прадметы, падручнікі, мова выкладання, настаўніцкія кадры, жаночая адукацыя. Сярод прадметаў асабліва ўвага ўдзялялася закону божаму, чытанню па царкоўным кнігам, рускай мове і славеснасці, рускай геаграфіі, статыстыцы, гісторыі. Усё гэтае павінна было падрыхтаваць моладзь жыць і працаваць у духу рускай культуры. Падручнікі, якімі карысталіся ў часы Адукацыйнай камісіі, паступова выжываліся з навучальных устаноў. На змену ім ішлі падручнікі і дапаможнікі, падрыхтаваныя рускімі аўтарамі. Настаўніцкія кадры рыхтаваліся ў Пецярбургскім, Маскоўскім, Казанскім універсітэтах, Гатчынскім сіроцінскім інстытуце, але значная частка выпускнікоў мела беларускае паходжанне і часта не падыходзіла для ўкаранення «духа рускага патрыятызма». Асобы, якія кіравалі адукацыяй, і мясцовая ўлада разумелі важную ролю жанчын у распаўсюджванні рускай мовы і ў выкараненні насаджаемых «в домашнем быту неприязненных чувств ко всему русскому», таму было дазволена стварэнне свецкіх прыватных жаночых пансіёнаў, выхоўвалі расійскіх

патрыёткаў пры праваслаўных манастырах, у 1860 г. у Гродне стварылі першае на землях Беларусі жаночае вучылішча (з 1862 г. гімназія). Каб засцяргчы беларускую моладзь ад уплыву рэвалюцыйных еўрапейскіх ідэй, у 1823 г. было забаронена выязджаць на вучобу ў Гейдэльбергскі, Іенскі, Гесэнскі і Вюрцэнбургскі універсітэты.

У чацвёртым раздзеле другой главы вызначаецца роля зямель Беларусі ў планах дзекабрыстаў. Адзначаецца, што каля дзесяці сяброў дзекабрысцкіх таварыстваў мела беларускае паходжанне і столькі ж асоб былі звязаны з землямі Беларусі сваяцкімі сувязямі альбо самі жылі тут стала ў розныя гады. Значная група дзекабрыстаў (каля 30 чал.) пабывала на землях Беларусі падчас так званага «італьянскага» паходу гвардзейскага корпусу (06.1821 г. - 07.1822 г.). У сваіх успамінах аб ім яны пакінулі звесткі аб становішчы населенных пунктаў, аб беларускіх мяшчанах, сялянстве, шляхце, аб прыродзе і эканоміцы, культуры. У 1817 г. узнікла вядомая «маскоўская змова» дзекабрыстаў. Аказваецца прычынай яе было іх незадавальненне прапольскай палітыкай Аляксандра I - ён абяцаў палякам далучыць да Каралеўства Польскага землі Беларусі (заходнія губерні). У 1823 г. С.И.Мураўёў-Апостал і М.П.Бястужаў-Румін планавалі паўстанне Чарнігаўскага, Палтаўскага, Алексапольскага пяхотных і 13 Егерскага палкоў, якія знаходзіліся ў Бабруйскай крэпасці («бабруйская змова»). Яно не адбылося, але прымусіла дзекабрыстаў зразумець неабходнасць сувязі паўстання ў правінцыі з цэнтрам і аб'яднання Паўночнага і Паўднёвага таварыстваў. У 1825-1826 гг. у Магілёве існавала ўправа Паўночнага таварыства, арганізаваная па ініцыятыве М.Нарышкіна ад'ютантамі галоўнакамандуючага 1-й арміі В.А.Мусіным-Пушкіным і П.П.Цітовым. На тэрыторыі Гродзенскай губ. дзейнічалі два дзекабрысцкіх таварыства - Таварыства сяброў (1822-1826) і Таварыства ваенных сяброў (1825-1826). Апошняе, дзякуючы намаганням К.Г.Ігельстрома і А.І.Вягеліна, 24 снежня 1825 г. падняло паўстанне Літоўскага піянернага батальёна. У пачатку лютага 1826 г. спобу падняць паўстанне ў Бабруйскай крэпасці ажыццявіў С.Трусаў. Не адыграўшы пазытыўнай ролі, крэпасць стала «турмой на Бярэзіне» для звыш 20 дзекабрыстаў. Праз ваенна-судовую камісію ў Магілёве прайшлі «па справе дзекабрыстваў» 15 чал. Звернута ўвага на месца зямель Беларусі пры вырашэнні нацыянальнага пытання ў канстытацыйных праектах П.І.Песцеля і М.М.Мураўёва. Абодва рэвалюцыянеры не дапускалі магчымасці існавання беларускай дзяржавы.

У трэцяй главе даследуецца значэнне Беларусі ў планах адраджэння Рэчы Паспалітай. У першым раздзеле выясняецца месца і роля зямель Беларусі ў польскім пытанні. З кропкі погляду ўнутранай палітыкі Расіі, польскае пытанне заключалася ў інтэграцыі былых зямель Рэчы Паспалітай у імперскі арганізм і пераўтварэнне палякаў у вернападданных правячай дынастыі. Галоўны змест польскага пытання для палякаў, на наш погляд, выказала Канстытуцыя 3 мая 1791 г.: быць вольным ад «ганебнай перавагі чужых загадаў», адзеньваючы ў першую чаргу не сваё жыццё і асабістае шчасце, а палітычнае існаванне, знешнюю незалежнасць і ўнутраную

вольнасць народа. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай Літва і Белая Русь сталі губернямі Расійскай імперыі. Беларуская шляхта, акаталічаная і апалачаная, ў сваёй большасці цягнулася да Польшчы. У яе асяродзі панавалі ідэі аднаўлення незалежнасці ВКЛ і РП. Ажыццяўленне яе бачылася ў сумеснай барацьбе з польскай шляхтай. Але была і другая група шляхты Беларусі, пра якую піша ў артыкуле «Апошняя папярэджанне Польшчы» (1790 г.) Г.Калантай: «страціла агульны інтарэс і праяўляе слабыя намаганні вярнуцца да Рэчы Паспалітай».

У польскім нацыянальным руху існавалі дзве тэндэнцыі ў вырашэнні польскага пытання: 1) адкрытага ці тайнага, канспіратыўнага супрацьстаяння захопнікам палітычнымі сродкамі і ўзброеным шляхам; 2) легальныя, не ўваходзячыя непасрэдна ў сферу палітыкі, дзеянні, мэтай якіх з'яўляецца ўсебаковае аб'яднанне грамадства («арганічная праца», як яе называлі ў 40-х гадах). Адна перацягвала другую ў спрыяючай палітычнай кан'юнктуры. Межы паміж імі былі распылчатымі, і прыхільнікаў розных тэндэнцый нельга супрацістаўляць. Яны арыентаваліся то на Францыю, то на Расію. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай да 1813 г. перавешвала французская арыентацыя. З 1805 г. Напалеон «уступіў на шлях, які веў праз Польшчу» (М.Гандэльман). У 1807 г. ён стварыў Герцагства (Княства) Варшаўскае, аб'ядаючы пашырыць яго межы таксама і за кошт зямель Беларусі. Тэрыторыя Княства разглядалася палякамі як зародак будучай адраджанай Польшчы, але Напалеону патрэбна была польская армія Ю.Панятоўскага і польскія эканамічныя рэсурсы, база для разгортвання наступальных дзеянняў. Напярэдадні вайны з Расіяй ён праявіў вялікую цікавасць да зямель Беларусі. Адзін з аддзелаў разведвальнага бюро Л.-П.-Э.Біньёна займаўся тут зборам інфармацыі. У запісы М.Сакальніцкага значная ўвага звернута на Літву і Белую Русь, якія стануць магчымым тэатрам вайны.

У загадзе Напалеона ад 22 чэрвеня 1812 г. падкрэслівалася, што вайна вядзецца дзеля аднаўлення Рэчы Паспалітай. Але падчас яе на землях Літвы Напалеон стварыў загадам ад 1 ліпеня ВКЛ на чале з Камісіяй Часовага ўрада, якой даверыў «кіраванне фінансамі края, дастаўкай правіянта, арганізацыю мясцовага апалчэння, народнай гвардыі і жандармерыі». У гэтых рамках і дзейнічаў на тэрыторыі Віленскай, Гродзенскай, Мінскай губерняў (дэпартаменты) і Беластоцкай вобласці Часовы ўрад ВКЛ: мабілізаваў фінансы праз падаткаабкладанне насельніцтва, забяспечваў правіянтам і фуражом, сфарміраваў 5 пяхотных і 4 уланскіх палка, 3 егерскіх батальёна, жандармерыю, што разам з палкамі І.Манюшкі, Л.Паца і Д.Радзівіла, М.Абрамовіча, Любаўскага і ротай Р.Тызенгаўза дасягала 19 тыс. чал. Самастойнасць ліцвінскага ўрада вызывае сумненне, бо яно кантралявалася паралельна існуючым французскім ваенным кіраваннем і рознымі французскімі вайсковымі чынамі.

Спрабаваў разыграць «польскую карту» і Аляксандр І. Пасля стварэння Напалеонам Княства Варшаўскага ён запрагнуў перацягнуць палякаў на свой бок, каб выняць гэтую балючую стрэмку. Яшчэ ў красавіку 1810 г. Аляксандр І

выказаў Чартарыйскаму думку аб магчымасці аб'яднання васьмі заходніх губерняў пад асаблівым кіраўніцтвам. У жніўні 1810 г. у Пецярбургу быў канчаткова створаны план вялікага пахода супраць Напалеона. Палякі павінны былі стаць сродкам, таму Чартарыйскаму ствараецца міраж адноўленага Каралеўства з Аляксандрам І на троне, з далучанай Літвой і з дамоваю па Галіцыі, з ліберальнай канстытуцыяй. Умовай здзяйснення гэтага быў удзел польскай арміі ў рускіх планах. Камандуючы Ю.Панятоўскі ад прапановы цара адмовіўся. У 1811-1812 гг. абмяркоўваўся ў расійскіх і ліцвінскіх уплывовых колах праект М.-К.Агінскага аб стварэнні ВКЛ пад апекай Аляксандра І, які абвесціць сябе польскім каралём і абнадзеіць жыхароў Княства Варшаўскага ў злучэнні іх з ліцвінамі.

У 1813 - 1830 гг. надзеі палякаў былі ўскладзены на Расію і пераможцу-Аляксандра І. Польскія міністры аб'ядноўваліся ў гэтым з літоўскімі падданымі Аляксандра І (зноў адраджаліся планы аўтаноміі Літвы, планы Чартарыйскага). Яшчэ да Венскага кангрэса пачалася арганізацыя польскай арміі, якая набіралася і з ураджэнцаў зямель Беларусі. На кангрэсе было створана Каралеўства (Царства) Польскае, звязанае рэальнай уніяй з Расіяй. Погляд Аляксандра І на землі былога ВКЛ праявіўся ў камплектаванні асобнага Літоўскага корпуса. За выключэннем гвардзейскіх палкоў рэкруты набіраліся з ураджэнцаў пяці заходніх губерняў Расійскай імперыі: сялян Валынскай, Віленскай, Гродзенскай, Мінскай, Падольскай губерняў і Беластоцкай вобласці. Асаблівасць корпуса падкрэслівалася формай падобнай да польскай, гербам «Пагоня» на штандарах і шапках, размеркаваннем на беларускай тэрыторыі, якую хацелі далучыць да Каралеўства Польскага, асобай галоўнакамандуючага цэсарэвіча Канстанціна Паўлавіча, які з 1819 г. атрымаў і адміністрацыйную уладу над землямі Беларусі. У 1818 г. на першым польскім сейме Аляксандр І зноў паабяцаў палякам далучыць Літву да Каралеўства Польскага. Мікалай І ў маніфесце да палякаў ад 25 снежня 1825 г. прысягнуў, што ўтрымае канстытуцыю, але адзначыў, што «Літва - для Расіі». У міжрэвалюцыйны час на тэрыторыі Літвы і Белай Русі пачалі распаўсюджвацца ідэі збліжэння славянскіх народаў і стварэння славянскай федэрацыі.

У другім раздзеле трэцяй главы расказваецца аб дзейнасці «польскай» палітычнай эміграцыі і яе эмісараў на землях Беларусі. Можна вызначыць наступныя хвалі «польскай» (маецца на ўвазе характар дзейнасці, а не этнічны склад) палітычнай эміграцыі: 1772-1774 гг. - Барская; 1792-1794 гг. - трэцяймайска; 1795-1797 гг. - пасля паўстання пад кіраўніцтвам А.Т.Касцюшкі; 1812-1813 гг. - пасля ліквідацыі ВКЛ 1812 г.; 1820 г. - пасля закрыцця ордэна езуітаў у Беларусі; 1831-1833 гг. - пасля Лістападаўскага паўстання 1831 г.; 1855-1856 гг. - пасля Крымскай вайны. Сярод вядомых эмігрантаў можна назваць такіх ліцвінаў, як М.-К.Агінскі, І.Гедройц, А.-Т.Касцюшка, К.Прозар, Ю.Урсын-Нямцэвіч, М.Забела, Л.Плятэр, Ф.Кеневіч, М.Валовіч, А.Рыпінскі і іншыя. У час першай масавай хвалі палітычнай эміграцыі (пасля паўстання 1794 г.) пачалі арганізоўвацца польскія легіёны.

Сярод легіяністаў былі ўраджэнцы зямель Беларусі. Легіёны трэба разглядаць у рэчышчы польскай місіі. Два найбольш уплывовыя цэнтры польскай эміграцыі, Дэмакратычнае таварыства і манархічны Гатэль Ламберт, распаўсюджвалі ідэі адраджэння гістарычнай Польшчы на ўсіх былых землях РП. Праз польскае насельніцтва пруска-аўстрыйскага захопу, Галіцыю і вольны г.Кракаў ажыццяўлялася сувязь эміграцыі з цэнтральнымі і ўсходнімі польскімі землямі, з Літвой і Белай Руссю. Сувязь з імі падтрымліваліся таксама праз карэспандэнцыю, распаўсюджванне эмігранскай літаратуры і публіцыстычных твораў, розных рэчаў (пярсцёнку, гузікі, булаўкі) з гербамі “Пагоня” і “Арол”.

Адной з актыўных форм уплыву эміграцыі на айчыныя землі былі выправы эмігрантаў для арганізацыі партызанскага руху. Першай была экспедыцыя палкоўніка Ю.Заліўскага, былога актыўнага ініцыятара Лістападаўскага паўстання. У 1833 г. ён абвясціў праект, мэтай якога было вызваць замяшанне на тэрыторыях панавання рускага цара. Землі Беларусі падзялілі на акругі, кожная па два паветы, куды прызначаліся камандзіры (па прыняццю іх паходжання менавіта з гэтых мясцін). Акругу ў складзе Гродзенскага і Лідскага паветаў узначаліў М.Шыманскі, акругу са Слонімскага і Навагрудскага паветаў - М.Валовіч. Сам Заліўскі павінен быў знаходзіцца на Магілёўшчыне. Валовіч стварыў атрад з сялян, некалькі разоў нападаў на пошту, а пасля аблавы быў злоўлены і павешаны. Шыманскі арганізаваў атрад з мяшчан, шляхты і аднадворцаў, палітычны гурток у Гродзенскай гімназіі, планаваў напад на губернатара М.Мураўёва, але ў чэрвене 1833 г. быў арыштаваны. Чарговым эмісарам, які дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі ў 1836-1838 гг., быў Ш.Канарскі, удзельнік Лістападаўскага паўстання і экспедыцыі Ю.Заліўскага. Ён быў першым эмісарам ад дэмакратычнага крыла эміграцыі і нёс на землі Беларусі рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі. Канарскі рэфармаваў “Саюз польскага народа” па праграме “Маладой Польшчы” і разгарнуў яе сетку на землі Літвы і Белай Русі (Вільня, Пінскі, Слуцкі, Навагрудскі, Кобрынскі, Мазырскі рэгіёны, Мінск).

Карэспандэнцыя царскай жандамерыі сігналавала ў 1835-36, 1839, 1844-46 гг. паяўленне на Палессі, Валыні, у Галіцыі, Коўне і Кіеве эмісара Ф.Кеневіча. Пад выглядам прыказчыка ён у 1844-46 гг. ездзіў па Мазыршчыне і ўзбуджаў да паўстання мінскіх памешчыкаў. У канцы 1845 г. В.Гельтманам быў адпраўлены з Пазнані ў Вільню эмісар Я.Рэр. Ён стварыў у Вільне і Слуцкім пав. сваю патаемную сетку. Паўторна Рэр выехаў у Літву ў студзені 1846 г., калі Мераслаўскі выслаў яго ў якасці кіраўніка літоўскіх паўстанцкіх сіл падчас плануемага агульнага паўстання на тэрыторыі былога ВКЛ. Рэр з А.Гафмайстрам аб'ехалі Гродзенскую і Мінскую губерні і ўпэўніліся, што шляхта, на якую разлічвалі, не гатова да паўстання. На грамадска-палітычнае жыццё зямель Беларусі мелі ўплыў Кракаўскае паўстанне і сялянскае антыфеадальнае выступленне ў Галіцыі 1846 г. Па-першае, ствараліся радыкальныя таварыствы на сялянскай і плебейскай аснове. Па-другое, у Беларусі ўзнікла сітуацыя паўтара падобных крываваых “галіцыйскіх спэн”. У

сакавіку 1847 г. Бакшанскі напісаў «Адозву да смаргонскіх сялян». Галоўная ідэя дакумента – барацьба за ліквідацыю феадальнага ладу. Мелі ўплыў на землі Беларусі і еўрапейскія падзеі 1848-1849 гг. Пазнанскае палітычнае таварыства “Ліга галосная” заявіла аб імкненні тут дзейнічаць. Некаторыя жыхары былой ВКЛ імкнуліся або прынялі ўдзел у еўрапейскіх рэвалюцыях. У Віленскай і Гродзенскай губернях рыхтавалася паўстанне. Мясцовая ўлада адбіралася ад насельніцтва зброю. У сярэдзіне 1850-х гадоў група маладых людзей у Мінску на чале з К.Рагалевічам збіралася падняць паўстанне.

У трэцім раздзеле трэцяй главы вызначаецца роля польскай адукацыі ў паланізацыі беларускай моладзі і расказаецца аб дзейнасці вучнёўскіх і студэнцкіх гурткоў і таварстваў. Неабходнасць рэарганізацыі сістэмы адукацыі і выхавання прагрэсіўная частка польскай грамадскасці зразумела пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай. Яна ўбачыла ў старой адукацыйнай сістэме, дзе галоўную скрыпку гралі езуіты, асноўную прычыну ўсіх бедаў РП. Была створана Адукацыйная камісія, якая за 1780-1783 гг. арганізавала дзяржаўную структуру польскай адукацыі. На Літве і Белай Русі яна складалася з Галоўнай школы ВКЛ, акруговых і падакруговых школ рознага ўзроўню, ордэнскіх (піярскіх і базыліянскіх) школ, падпарадкаваных Адукацыйнай камісіі. ВКЛ было падзелена на 4 навучальных акругі: літоўскую, жмудскую, рускую (навагрудскую), палескую. Сродкамі рашэння задач адукацыі сталі новыя кадры выкладчыкаў, падручнікі, дапаможнікі, праграмы навучання.

Да ўтварэння ў 1803 г. Віленскай навучальнай акругі на землях Беларусі, далучаных да Расійскай імперыі, існавалі навучальныя ўстановы, створаныя польскай Адукацыйнай камісіяй (з выкарыстаннем яе фінансаў, праграм і падручнікаў). Апошняя аказала значны ўплыў і на вучэбна-выхаваўчую сістэму, якую арганізавала кіраўніцтва Віленскай навучальнай акругі. Тэрыторыя яе ахапіла былую тэрыторыю ВКЛ і разглядалася ў палітычным значэнні, як «аб'яднанне края, якое цяпер выяўляецца ў адзінстве адукацыі». Найвышэйшай навучальнай установай і адміністрацыйным цэнтрам акругі быў Віленскі універсітэт, статут якога быў зацверджаны 25.05. (6.06) 1803 г. Па падліках С.Пігона, з 1803 г. яго скончылі каля 5 тыс. чал. Яны стваралі разумовую эліту Белай Русі, Літвы, Украіны і надавалі культуры гэтых краёў уласцівы стыль. Віленскую навучальную акругу «міністэрствам асветы для польскага грамадства ўсёй тэрыторыі рускага захопу» зрабілі А.-Е.Чартарыйскі, А.-К. Чартарыйскі, Т.Чацкі, Г.Страйноўскі, Ян і Енджэй Снядэцкія, Г.Калантай, Т.Матушэвіч, Л.Плятэр. Большасць гэтых людзей была дзеячамі Адукацыйнай камісіі, можа таму яны выкарыстоўвалі яе сродкі навучання: падбор настаўнікаў, адпаведных праграм, падручнікаў, літаратуры ў бібліятэках. З 1815 г. сталі выходзіць «Dziennik Wilenski» і «Tygodnik Wilenski» («Віленская газета» і «Віленскі штотыднёвік»), з 1841 г. – «Ateneum Wilenski» («Віленскі Атэнеўм»), якія ўнеслі пэўную ролю ў адукацыю і выхаванне беларускай моладзі ў польскім духу і ліцвінскай краёвасці.

«Святая справа» А.Чартарыйскага дала свае плоды: палітычна актыўная моладзь пачала згуртоўвацца ў легальныя, паўлегальныя і патаемныя гурткі і таварыствы: «Войска Марса і Апалона» (1813-1814, Маладзечна); таварыства шубраўцаў (1817-1822, Вільна); таварыства філаматаў І.Лявелея і К.Кантрыма (1806, Вільна); таварыства філаматаў, створанае Ф.Ежоўскім, А.Міцкевічам, Т.Занам, А.Петрашкевічам (1817 - 1823, па некаторым дадзеным існавала і ў 1825 г., Вільна); «Думаючай моладзі» (1819, Вільна); «Аматараў навук і айчынных славеснасці» або «Навуковае» (1819, Свіслач); Маральнае таварыства (1820, Свіслач); Прамяністыя або Таварыства сяброў карыснай забавы (1829, Вільна); Саюз айчынных натуралістаў (1820, Вільна); таварыства філарэтаў (1820-1823, Вільна); «Згодныя браты», пазней «Заране» (1820-1824, Беласток); «Заране» (1822-1824, Свіслач; 1825-1826, Вільна); Таварыства сяброў (1822-1826, месцы размеркавання асобнага Літоўскага корпуса).

Сябры гэтых гурткоў і таварыстваў паходзілі з зямель Літвы і Белай Русі (гэта спрыяла праяўленню ліцвінскага патрыятызма і рэгіяналізма ў дзейнасці гурткоў і таварыстваў). Іх аб'ядноўвалі агульная мэта (барацьба за нацыянальнае адраджэнне) і тактыка дзеянняў. Каб надаць палітычнаму руху ў вачах непрысвечаных «нявінны выгляд», была прыдуманая «ідэя дзвюх мэтаў». Для адных - вывучэнне навук і дапамога ў гэтым іншым, выхоўванне ў дабрадзейнасці і брацкім каханні, заняцце літаратурай, рамёсламі і мастацтвамі, распаўсюджванне адукацыі ў грамадстве. Для кіраўніцтва і справядзейных сяброў адкрываецца «патаемная» мэта: адраджэнне гуманых адносін у грамадстве, ліквідацыя прыгоннага права, аднаўленне Рэчы Паспалітай з захаваннем аўтаноміі Літвы. З актыўных дзеянняў патрыятычнай моладзі вядомы выступленні вучняў віленскай гімназіі 3 мая 1823 г., калі на класнай дошцы, а потым на сцяне дамініканскага кляштара з'явіліся надпісы, праслаўляючыя Канстытуцыю 1791 г., а таксама выступленне вучняў Свіслацкай гімназіі, якія ў напісаных на дошцы словах малітвы закрэслілі словы «Государю же». У Полацкім вышэйшым піярскім вучылішчы распаўсюджваліся нейкія «пасквілі».

У чацвёртым раздзеле трэцяй главы апавядаецца аб дзейнасці польскіх патаемных таварыстваў 1820-х гадоў на землях Беларусі. Нацыянальнае масонства створанае маёрам В.Лукасінскім і праіснаваўшае з вясны 1819 г. па жнівень 1820 г. як бы адпавядала афіцыйнаму жаданню Аляксандра I, а таму не была, на погляд стваральнікаў, незаконнай і рэвалюцыйнай. Яе можна, наадварот, лічыць «дапаможным інстытутам» адраджэнцкай польскай палітыкі Аляксандра I. Лукасінскі ставіў мэтай злучыць народ і войска (у першую чаргу на тэрыторыі былога ВКЛ) да прысяжэння памкненняў рускага імператара і польскага караля або, на выпадак яго адмовы, да атрымання таго ж уласнымі сіламі. Ліцвінскае аддзяленне Нацыянальнага масонства арганізавалі Ю.Гружэўскі і А.Аборскі. Мэтай дзейнасці было аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г., аб чым упэўнівае 4 рэтуал таварыства. Апошняе было фіктыўна зачынена пасля забароны масонскіх ложаў. 1 мая створана на яго

аснове Патрыятычнае таварыства. Літоўская правінцыя (Віленская, Гродзенская, Мінская губерні, Беластоцкая вобласць) была арганізавана ў маі 1821 г. Асноўную ўвагу ў сваёй дзейнасці яна звярнула на асобны Літоўскі корпус і арсенал зброі ў Вільні, а таксама павінна была ўплываць на Магілёўскую і Віцебскую губерні. Калі ў 1826 г. па справе дзекабрыстаў следства выявіла існаванне Патрыятычнага таварыства, дык яго сяброў судзілі ў асноўным за зносіны з рускімі рэвалюцыянерамі. Рэч ішла аб адбыўшыхся па ініцыятыве дзекабрыстаў перамовах паміж Паўднёвым таварыствам і Патрыятычным таварыствам у студзені 1824 г. і 1825 г. Агаворваліся тры пытанні: дзеянні Літоўскі асобнага корпуса, лёс цэсарэвіча Канстанціна Паўлавіча, будучыя межы паміж новай Расіяй і адроджанай Польшчай. Землі Беларусі сталі прадметам дыпламатычнага гандлю.

У чацвёртай главе характарызуюцца праявы ліцвінскасці (беларускасці) у грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі. У першым раздзеле раскрываюцца погляды ліцвінскага лідара паўстання 1794 г. Я.Ясінскага, вызначаюцца радыкалізм і сепаратызм ліцвінскага паўстання, сувязь Літвы і Кароны пад час яго, прычыны паражэння і значэнне паўстання. Радыкальныя погляды Ясінскага разглядаюцца праз яго літаратурныя працы, у якіх гучыць пахвала розуму і сацыяльнай роўнасці, сатыра на духавенства, прапагандуецца вольнасць і чуюцца заклік да паўстання супраць захопніка Літвы і сваіх здраднікаў-таргавічан. Зімой 1793-1794 гг. была створана «Змова Ясінскага» або саюз, які і падрыхтаваў ліцвінскае паўстанне. Яно пачалося 16 красавіка ў Шаўлях і 24 красавіка ў Вільне, а потым ахапіла землі Беларусі (Лідскі, Навагрудскі, Гродзенскі, Слоні́мскі, Ашмянскі, Браслаўскі і інш. паветы). А.Т.Касцюшка звярнуў пільную ўвагу на падзеі ў Літве і прызнаў іх праяўленнем ліцвінскага сепаратызму. Падставы для гэтага былі, на наш погляд, у прызначэнні Ясінскага галоўнакамандуючым Літоўскага войска (3 мая - 4 06.) і арганізацыі асобнай Літоўскай рады (непрадугледжанай Кракаўскім актам), якая не падпарадкоўвалася Кароне і Касцюшцы і была павінна існаваць увесь час паўстання. Рада лёгка магла ператварыцца ў літоўскі сейм, бо яна складалася з 29 асоб, вызначаных Віленскім актам ад 24 красавіка; 26 дэлегатаў ад паветаў і гарадоў, якія фактычна засядалі ў Радзе; 11 асоб выбраных але, відаць, якія не ўдзельнічалі ў паседжаннях Рады. Такім чынам, набіраліся 66 чал.

У перыяд, калі паўстаннем кіраваў Ясінскі (24.04. - 4.06.), яно набыло радыкальны («якабінскі») характар. Гэта праявілася ў лозунгу паўстання, антыфеадальным і антыманархічным напрамку праграмных дакументаў Літоўскай рады і адозваў Я.Ясінскага. Радыкалізм ліцвінскага паўстання не трэба перабольшваць. У Кракаве, Варшаве паўстанне адбылося пад лозунгам «вольнасць, цэласць, незалежнасць». У Шаўлях, Вільні - пад лозунгам «вольнасць, роўнасць і незалежнасць». Лозунг Кракаўскага акта характарызаваў прапольскую ідэалогію паўстання - адраджэнне Рэчы Паспалітай на базе Канстытуцыі 3 мая 1791 г. (як унітарнай цэнтралізаванай дзяржавы). У ВКЛ жа хацелі адрадзіць вольную і незалежную Рэч Паспалітую

Абодвух Народаў, з аўтаноміяй ВКЛ. «Роўнасць» азначала паспалітую роўнасць Літвы і Кароны паміж сабой. Згодна акту ўтварэння Нацыянальнай Рады Літоўскай Правінцыі ад 24 красавіка мэтай паўстання з'яўляецца «адшуканне вольнасці і роўнасці грамадзянскай». Сувязь Літвы з Каронай праявілася ў кантактах паміж ліцвінскімі і польскімі кіраўнікамі, а галоўнае ў баявых дзеяннях на землях Беларусі, партызанскіх рэйдах М.-К.Агінскага, Ст.Грабоўскага, Я.Зенковіча і інш. Прычынамі паражэння ліцвінскага паўстання сталі адсутнасць адзінай кіруючай улады і салідарнасці ўнутры Цэнтральнай дэпутатыі, недахоп здольных ваеначальнікаў, невырашанасць сялянскага пытання. Паўстанне на землях Беларусі стрымлівала значную расійскую армію ад выкарыстання яе супраць каронных паўстанцаў, перашкаджала камунікацыям расійскага штаба дзеючай арміі з Пецярбургам і загартоўвала душу ліцвінскага народу.

У **другім раздзеле чацвёртай главы** разглядаюцца распаўсюджванне масонства на землях Беларусі, структура і склад ліцвінскіх ложкаў, грамадска-палітычныя погляды братоў-масонаў. На Белай Русі масонскія ложы, падпарадкаваныя майстру Правінцыяльнай ложы ў Пецярбургу І.П.Елагіну, з'явіліся ў Магілёве (ложы 1770-? гг., 1776/77-1792, 1778-1789 ?), Полацку (1777-?) і Шклове (1791-1792). На Літве першай ложай, падпарадкаванай Вялікаму Усходу Каралеўства Польскага, стала правінцыяльная ложа «Шчаслівае вызваленне на Усходзе Гродна» (1781-1809 гг.). Росквіт масонства адбыўся на землях Беларусі ў 1816-1821 гг. Менавіта ў гэты час узніклі сімвалічныя масонскія ложы ў Навагрудку - «Багіня Цэрэра» (1816-1817), якая хутка змянілася на «Вузел Еднасці» (1817-1821), у Гродне - «Сябры Чалавецтва» (1817-1840-е гг.), у Мінску - «Паўночная Паходня» (1816-1821), «Святыня Поўначы» (1820-1821) і капітулярная (спачатку ніжэйшая, а з красавіка 1821 г. вышэйшая) ложа «Гара Табар» (1818-1821), ў Слуцку - сімвалічная ложа «Уладзіслава Ягайлы» (1818-1821), ў Нясвіжы - ніжэйшая капітулярная ложа «Святыня Спакою» (1819-1821). Невядома, калі ўзніклі ложы «Пераможаныя Забаны» ў Нясвіжы і «Святасць Змовы» ў Мінску.

Падпарадкоўвалася літоўска-беларускае масонства Вялікаму Усходу Польскаму, у склад якога ўваходзілі капітулярныя ложы «Святыня Спакою» і «Гара Табар», а таксама Правінцыяльная Літоўская ложа пад асаблівай назвай «Дасканалае Еднасць». Апошняя падпарадкоўвалася пяць сімвалічных ложкаў. Ложы на землях Беларусі налічвалі 1063 брата, з іх 485 сапраўдных (дзеючых), 243 ганаровых, 23 служкі, 312 невызначаных. Сярод іх найбольш значнымі па колькасці былі грамадзянскія чыноўнікі і вайскоўцы (па 102 брата), трохі менш было служачых па судовай частцы (94), шляхты і дваранства (80), яшчэ меней урачоў і медыцынскіх служачых (25), музыкантаў, вышэйшых дзяржаўных чыноўнікаў, служачых па навучальнай частцы (кожных па 10 братоў), астатнія - гэта прафесары і вучоныя, прыдворныя чыны, служачыя паліцыі, каталіцкія святары, рамеснікі і іншыя - усяго 820 улічаных братоў. Галоўнай мэтай іх было, зразумела, самаўдасканаленне, самавыхаванне, «пераўтварэнне першапачаткова змарнаванай чалавечай натуры». Масоны

гаварылі аб роўнасці ўсіх людзей, заснаванай на панаванні закона, аб неабходнасці жыць агульным грамадствам, удзялялі шмат увагі праяўленню чалавечнасці, заставаліся ў сваёй большасці прыхільнікамі каталіцызма. Палітычныя мэты былі накіраваны на адраджэнне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г., у 1817 г. некаторыя масоны выказаліся за вызваленне сялян ад прыгону. Частка масонаў прыняла ўдзел у патаемных таварыствах, у паўстаннях 1794 г. і 1830-1831 гг. У 1821-1822 гг. масонскія ложы былі вымушаны зачыніць свае працы, але крыніцы гавораць, што некаторыя гэтага не зрабілі («Сябры чалавецтва на Усходзе Гродна»).

Трэці раздзел чацвёртай главы прысвечаны лёсу зямель Беларусі ў Лістападаўскім паўстанні 1830-1831 гг. Разлік на Літву і Белую Русь ставіўся яшчэ да паўстання, асноўную падрыхтоўку якога веў П.Высоцкі з беларускага шляхецкага роду герба «Адравонж». Ён заснаваў 15.12.1828 г. «Ваенны саюз», які 29 лістапада 1830 г. падняў паўстанне ў Варшаве. Рэвалюцыйны сейм адразу ж звярнуў увагу на землі былога ВКЛ. На паседжаннях гучалі заклікі ісці на Літву, галавою польскага войска прызначылі ліцвіна М.Радзівіла, быў агучаны «Адрас» створанага ў Варшаве камітэта літоўска-рускіх зямель і адказ сейма, які заканчваўся словамі: «Да зброі, да бою, браты!». Прапанаваны Ясенскім праект арганізацыі літоўскага легіёну быў прыняты сеймам і на яго выдзелілі крэдыт у памеры 95 тыс. золотых. На землях Беларусі распаўсюджваліся лістоўкі і пракламацыі з заклікамі да паўстання, а рускія ўлады прымалі розныя меры засцярогі: умацнілі паліцэйскі нагляд за падазронымі, канфіскоўвалі зброю, размяркавалі вайсковыя сілы на мяжы з Каралеўствам Польскім, ўтварылі ваенныя магазіны і артылерыйскія паркі.

Усё гэта не змагло спыніць паўстанне на землях Беларусі. Створаны для яго кіраўніцтва Віленскі цэнтральны камітэт не меў выразнай лініі паводзін і праграмы дзейнасці, а таму не адыграў значнай ролі і па сутнасці не стаў кіруючым органам паўстання ў Літве і Белай Русі, а часам і стрымліваў яго, чакаючы дапамогі і загады з Варшавы. Тым няменш, тут было арганізавана каля трыдцці партызанскіх атрадаў, якія налічвалі каля 12 тысяч чалавек. Найбольш буйнымі былі атрады пад агульным кіраўніцтвам Ст.Радзівіўскага ў Вілейскім пав. (3300 чал.), В.Брахоцкага ў Дзісенскім пав. (3000 чал.), К.Пшадзецкага ў Ашмянскім пав. (2580 чал.), Ю.Капышча і М.Мержэўскага ў Навагрудскім (1000 чал.). На дапамогу ім прыйшлі рэгулярныя польскія войскі на чале з Д.Хлапоўскім, А.Гелгудам, Раландам і Г.Дэмбінскім. Гелгуд, стаўшы камандуючым ўсіх польскіх сіл на землях Беларусі, стварыў Цэнтральны польскі ўрад ў Літве (12.06 - 13.07). Калі ішлі баі на тэрыторыі Літвы і Белай Русі, у Варшаве іх паслы прымалі ўдзел у паседжаннях сейма. Паўстанне пацярпела паражэнне з-за непадрыхтаванасці Віленскага цэнтральнага камітэта, неарганізаванасці павятовых органаў кіравання, несваячасовай дапамогі польскага войска, невырашанасці сялянскага і аграрнага пытання. Паўстанне на Літве і Беларусі яшчэ раз засведчыла ліцвінскі патрыятызм яго насельніцтва ў дасягненні адраджэння ВКЛ у вуніі з Каралеўствам Польскім.

У чацвёртым раздзеле чацвёртай главы вызначаны інтэлектуальныя цэнтры ліцвінскага (беларускага) адраджэння, выяўлены асобы да іх належачыя і сувязь паміж імі, апісана дзейнасць першых рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый. Спачатку ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння ўзнікаюць у асяроддзі выкладчыкаў і студэнтаў Віленскага ўніверсітэта, уніяцкіх святароў прафесараў М.Баброўскага і П.Сасноўскага, сыноў уніяцкіх святароў прафесараў І.Даніловіча і І.Анапэвіча, гаспадара ўніверсітэцкай друкарні А.Марціноўскага, а таксама І.Ярашэвіча, Т.Нарбута, І.Лявелея, М.Балінскага. Разумеючы сваю прыналежнасць да ВКЛ і ўсведамляючы сябе нашчадкамі вялікай гістарычнай спадчыны, яны лічылі неабходным падтрымліваць памяць аб сваёй нядаўна згаснуўшай Радзіме. А таму яны даследавалі беларускую гісторыю, права, мову, фальклор, этнаграфію; ускладалі надзеі на унію як нацыянальную рэлігію, на вяртанне дзяржаўнага статусу беларускай мове.

Пазней цэнтрамі інтэлектуальнага жыцця былі так званыя гурткі: А.Г.Кіркара ў Вільні (1850-е гг. - пачатак 1860-х), В.Дуніна-Марцінкевіча ў Мінску (1840-1850-е гг.), А.Вярыгі-Дарэўскага ў Віцебску (1850-е - пачатак 1860-х гг.), Я.Баршчэўскага ў Пецярбургу (1830-1840-е гг.). Сувязь паміж імі ўказвае на аб'яднанне Літвы з Белай Руссю, на фарміраванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці на ўсёй тэрыторыі сённяшняй Беларусі, на паступовую кансалідацыю беларускай нацыі. Сімвалам гэтых працэсаў можа быць знакаміты «Альбом» А.Вярыгі-Дарэўскага, які вёўся на працягу 1858 - 1863 гг. У ім пакінулі свае запісы віленчане, мінчане і віцебляне. Шляхецкая эліта называла сябе «gente Lithuani (Rutheni), natione Poloni» (або пішуць яшчэ так: «gente Lithuanus (Ruthenus), nationae Polonus») - палякамі ліцвінскага або русінскага паходжання, а інакш па паходжанню ліцвін (беларус), па нацыянальнасці паляк.

Вышэйназванае ўкладваецца ў рамкі ліберальна-дэмакратычнага руху. Першымі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі арганізацыямі сталі «Дэмакратычнае таварыства» і «Саюз свабодных братоў» (яшчэ адна з назваў «Братэрскі саюз літоўскай моладзі»). Таварыства ўзнікла ў 1836-1838 гг. у асяроддзі студэнтаў Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі, але ў сваім складзе мела шляхціцаў і разначынцаў. З лета 1846 г. па красавік 1849 г. у Навагрудку, Лідзе, Гродне, Ашмянах, Слоніме, Мінску і іншых мясцінах дзейнічалі філіялы Саюза свабодных братоў, створанага ўраджэнцамі Лідскага пав. Фр. і А. Далейскімі. Абедзве арганізацыі выступалі за адраджэнне ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай, за права народаў на нацыянальную самастойнасць, за вызваленне працоўных класаў.

У **ЗАКЛЮЧЭННІ** падсумаваны агульныя вынікі даследавання, стаўленыя асноўнымі палажэннямі, вынесенымі на абарону:

1. Палітыка расійскага ўрада на землях Беларусі залежала ад палітычных абставін і поглядаў пануючага манарха. Можна выдзеліць 4 перыяды: кацярынінскі (да і пасля паўстання 1794 г.), паўлаўска-александраўскі (1796-1801, 1801- да франка-рускай вайны 1812 г., пасля вайны 1812 г.), мікалаеўскі

(да і пасля Лістападаўскага паўстання), панаванне Аляксандра II (1856-1863 гг.). Эвалюцыя царскай палітыкі стварала ўмовы і ўплывала на змены ў грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі. Пры Кацярыне II да Літвы і Белай Русі ставіліся як да рускіх зямель, якія нарэшце вярнулі Расіі. Паўлаўска-александраўскаму перыяду былі характэрны паланафільскія тэндэнцыі ў розных галінах палітыкі расійскіх урадаў адносна зямель Беларусі, якія яны лічылі «польскімі правінцыямі» Расіі. Русіфікацыю і ўніфікацыю зямель Беларусі ўзмацніў Мікалай I, а Аляксандр II зрабіў паслабленні для «польскай справы», але інтэграцыю зямель Беларусі з іншымі тэрыторыямі Расіі працягваў [1, 4, 5, 8, 21, 26, 43, 55, 70, 78, 80, 81, 83, 86, 104, 106].

2. Пасля інкарпарацыі зямель Беларусі расійскі ўрад паступова займаўся уладкаваннем тут агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, заснаванай на расійскім заканадаўстве. Пры гэтым часова захоўваліся мясцовыя правы і органы кіравання і суда. Гэта прыводзіла да прававой блытаніны і стварала магчымасці для бюракратычнай валакіты і злоўжыванняў. Кадры адміністрацыі складаліся з прыезжых рускіх чыноўнікаў і ў большасці з мясцовых, русіфікацыя якіх ішла не так хутка, як хацелася бы царскаму ўраду [3, 4, 6, 8, 19, 42, 44, 45, 58, 61, 93, 106].

3. Навучальныя ўстановы Беларусі з'яўляліся арэнай палітычнай барацьбы за беларускую моладзь паміж дзвюма антыбеларускімі сіламі: расійскім самадзяржаўям і мясцовым польскім шляхецтвам і каталіцкай царквой. Польская і расійская сістэмы адукацыі для паланізацыі і русіфікацыі выкарыстоўвалі такія сродкі, як мова выкладання, праграмы навучальных устаноў, прадметы, кадры настаўнікаў, жаночая адукацыя і выхаванне. Важна адзначыць, што абедзве сістэмы адукацыі ігнаравалі інтарэсы карэннага (тытульнага) насельніцтва, выключаючы беларускую мову з навучальна-выхаваўчага працэса, нацыянальную культуру і традыцыі народа знаходзілі ў адукацыі слабое адлюстраванне [1, 3, 6, 8, 106].

4. Галоўнай арганізацыйнай формай грамадска-палітычнага жыцця зямель Беларусі ў 1772-1863 гг. былі патаемныя і паўпатаемныя гурткі, таварыствы і арганізацыі, якія сталі вынікам паланізацыйнай дзейнасці польскіх патрыётаў у Віленскай навучальнай акрузе. Яны дзейнічалі ў Віленскіх універсітэце і гімназіі, гімназіях Беластока, Свіслачы, часцяк Літоўскага асобнага корпуса. Ставілі сваёй палітычнай мэтай адраджэнне РП, у складзе якой было бы аўтаномнае ВКЛ [1-4, 8, 39, 40, 49, 63, 77, 101, 105, 106].

5. Грамадска-палітычныя падзеі на землях Беларусі выклікалі да жыцця семь хваляў палітычнай эміграцыі ў 1772-1863 гг. Дэмакратычнае таварыства і Гатэль Ламберт, найбольш уплывовыя яе цэнтры, не гублялі сувязі з Радзімай і ўплывалі на яе грамадска-палітычнае жыццё. З аднаго боку, яны падтрымлівалі патрыятызм насельніцтва, прыспяшалі яго ідэалагічную эвалюцыю праз распаўсюджванне агітацыйнай і мастацкай літаратуры, сімвалічных рэчаў, пісьмовыя кантакты, накіраванне на айчыныя землі эмісараў для арганізацыі патаемных арганізацый і партызанскага руху. З другога боку, дзейнасць польскіх эмісараў (М.Шыманскага і М.Валовіча ў

1833 г., Ш.Канарскага ў 1835 г., Ф.Кіневіча ў 1844-1846 гг., Я.Рэра ў 1845 і 1846 г.) прыводзіла да ўзмацнення рэпрэсіўных мерапрыемстваў царызма, што стрымлівала фарміраванне беларускай самасвядомасці. Падзеі 1846 г. у Галіцыі і «вясна народаў» у Еўропе 1848-1849 гг. таксама паўплывалі на грамадска-палітычнае жыццё зямель Беларусі: было створана радыкальнае таварыства Саюз свабодных братоў, некаторыя жыхары выехалі за мяжу, узмацніўся сялянскі рух, на які звярнулі ўвагу ўдзельнікі вызваленчага руху («Адозва да смаргонскіх сялян» Ю.Бакшанскага ў 1847 г.) [3, 4, 8, 79, 102, 106].

6. У грамадска-палітычным жыцці зямель Беларусі існавалі руская, польская, ліцвінская (беларуская) плыні якія адлюстраваліся ў розных арганізацыйных формах і грамадскіх рухах. Першая праявілася ў расійскай урадавай палітыцы (асабліва ва ўладкаванні агульнаімперскай сістэмы кіравання і суда, распаўсюджванні расійскай мовы і расійскай сістэмы адукацыі, саслоўнай палітыцы), а таксама ў спробах рускага грамадскага і рэвалюцыйнага рухаў прыцягнуць жыхароў зямель Беларусі да сумеснай барацьбы з самадзяржаўем. Другая праявілася ў польскім масонскім і нацыянальна-вызваленчым рухах, якія ахоплівалі насельніцтва Літвы і Белай Русі: тут былі масонскія ложы, філіялы патаемных арганізацый (Нацыянальнае масонства, Патрыятычнае таварыства), якія мелі мэту адраджэння РП у межах 1772 г. Беларускія землі былі прадметам гандлю на перамовах дзекабрыстаў і сяброў Патрыятычнага таварыства ў 1824 і 1825 гг. Трэцяя праявілася ў рэчышчы рэчапаспаліцкай плыні як ліцвінскі сепаратызм (аўтанамізм) і ліцвінскі патрыятызм: у дзейнасці масонаў, шубраўцаў, філаматаў і філарэтаў, эмісараў эмігранцкіх цэнтраў і Таварыства Літоўскага і Рускіх зямель, паўстаннях 1794 г. і 1830-1831 гг., прасекце 1811 г. М.-К.Агінскага аб адраджэнні ВКЛ пад апекай Аляксандра І [2-4, 7-18, 20, 22-25, 27-38, 41, 46-48, 50-51, 56, 57, 59, 60, 62, 64-69, 71-76, 79, 82, 84, 85, 87-92, 94-100, 103, 107].

7. Ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння ўзніклі ў асяродзі выкладчыкаў і студэнтаў Віленскага ўніверсітэта: уніяцкіх прафесараў М.Баброўскага і П.Сасноўскага, сыноў уніяцкіх святароў прафесараў І.Даніловіча і І.Анацэвіча, гаспадара ўніверсітэцкай друкарні А.Марціноўскага, а таксама І.Ярашэвіча, Т.Нарбута, І.Лявелея, М.Балінскага. Цэнтры беларускага адраджэння ліберальна-дэмакратычнага напрамку склаліся вакол А.-Г.Кіркора, В.Дуніна-Марцінкевіча, А.Вярыгі-Дарэўскага, Я.Баршчэўскага. Яны называлі сябе «ліцвінамі», «сарматамі», «крывічамі», жылі ўспамінамі аб ВКЛ, этнаграфічна адрознівалі сябе ад карэннай Польшчы і набліжалі свядомасць мясцовага грамадства да пераканання, што тутэйшы край не ёсць Расія ці Польшча [8].

8. У 1836-1838 гг. у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі існавала «Дэмакратычнае таварыства» Ф.Савіча і Ф.Зданевіча. У яго уваходзілі студэнты, дробная шляхта, разначынцы, рамеснікі. Яны падтрымлівалі права народаў на нацыянальную самастойнасць. У 1846-1849 гг. на землях Літвы і Белай Русі дзейнічаў Саюз свабодных братоў (або Братэрскі саюз літоўскай

моладзі) пад кіраўніцтвам братоў Далейскіх. Ён аб'ядноўваў студэнтаў, разначынцаў, шляхту, сялянства, рабочых. Галоўнай мэтай было адраджэнне Рэчы Паспалітай з ВКЛ у складзе [1, 8].

9. Асноватворныя ідэі грамадзянскай супольнасці (аўтаномія і свабода асобы, роўнасць перад законам, маёмасць як падмурак асабістай і сацыяльнай вольнасці навогул) гучалі на паседжаннях масонаў і сяброў патаемных таварыстваў (шубраўцаў, філаматаў і філарэтаў, Нацыянальнага масонства, Патрыятычнага таварыства), у праграмных дакументах і прапагандысцкай літаратуры эмігранцкіх цэнтраў (Дэмакратычнага таварыства, Гатэля Ламберт) і рэвалюцыйна-дэмакратычных арганізацый (Дэмакратычнага таварыства Ф.Савіча і Саюза свабодных братоў) [1, 5, 8, 25, 40, 49, 56, 63, 77, 105, 106].

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ РАБОТ

Манаграфіі і брашуры:

1. Швед В.В., Сельверстова С.Е., Леута П.И. Наш край: Гродненщина в конце XVIII- первой половине XIX вв. - Гродно: б.и., 1990. - 42 с.
2. Декабристы и Белоруссия (к 165 — летию восстания декабристов): Библиографический указатель литературы / Сост. Г.М.Таюрская, В.В.Швед. - Гродно: ГрГУ, 1990. - 38 с.
3. Швед В.В. По следам гродненской старины. - Гродно: б. в., 1993. - 80 с.
4. Гостев А.П., Швед В.В. Кронон. Летопись города на Немане (1116-1990) - Гродно: НВК «Пергамент», 1993. - 3 20с.
5. Швед В.В. Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны. - Гродна: б. в., 1995.-176с.
6. Швед В.В., Госцеў А.П. Горадня. - Гродна: б.в., 1997.-140с.
7. Швед В.В. Беларускія старонкі гісторыі дзекабрыстаў.- Мн.: Бел.НДІДАС, 1998.-132с.
8. Швед В.В. Паміж Польшчай і Расіяй: Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772-1863 гг.). - Гродна: ГрГУ, 2001. - 416 с.

Артыкулы:

9. Швед В.В. Военные друзья // Гродно: Энцикл. справ.- Мн.: Белсэ, 1989.- С.117.
10. Szwed W. Echo petersburskich dekabrystow w Bransku // Ziemia Branska. Cz.1. - Bransk: Towarzystwa przyjaciol Branska, 1989. - S.27-32.
11. Швед В.В. Военный суд в Могилёве над офицерами-черниговцами // Декабристские чтения: Материалы респ. науч.-практ. конф. - Киев: Киевский ун-т, 1990. - Вып.3. - С.23-25.
12. Швед В.В. З дзекабрыстамі праз Беларусь // Беларусь.-1990.- №12.-С.22-23.
13. Швед В.В. Декабристы и Гродненщина // Музей і развіццё гістарычнага краязнаўства: Матэрыялы респ. навук.-практ. канф.- Гродна: ГДГАМ, 1990.- С.81-83.
14. Швед В.В. Декабристки Рукевичи // Научно - исследовательский кружок и историческое краеведение: Сб. статей.- Гродно: ГрДУ, 1990. - С.57-59.

15. Швед В.В. Белорусские страницы биографии И.И.Горбачевского // Декабристские чтения: Материалы науч.-теорет. конф. - Киев: Киевский университет, 1991.-Вып.4. - С.5-7.
16. Швед В.В. Бобруйская крепость и её узники-украинцы // Декабристские чтения: Материалы Всеукраин. науч.-теорет. конф.- Киев: Киев. ун-т, 1991.- Вып.5.-С. 87-90.
17. Швед В.В. Декабристы и Белоруссия (постановка проблемы) // Наш радавод.- Гродно: б.в., 1991.-Кн.3,ч.1.-С.146-149.
18. Швед В.В. Рылеевых супружеский союз // Семья (М.)-1991.- №33-С.7-8.
19. Швед В.В. Станаўленне Гродзенскай губерні // Дзеячы аховы здароў'я і медыцынскай навукі Беларусі і Літвы на пераломе XVIII-XIX стст. - Гродна: ГрДМІ, 1992.-С.98-103.
20. Антонаў В.В., Рудовіч С.С., Швед В.В. Агінскага план 1811 // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн., 1993.- Т.1.- С.31-32.
21. Антонаў В., Швед В. Аляксандр I // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн., 1993.-Т.1.-С.108-109.
22. Швед В.В. «Трымаць пад арыштам у кляштары» // Гарадзенскія запісы: Старонкі гісторыі і культуры.- Гародня: ГДГАМ, 1993.-Вып.1.-С.75-79.
23. Швед В.В. Дзекабрысты // Бел. мінуўшчына.-1993.- №5-6.-С. 46-49.
24. Швед В.В. Дзекабрысты з Навагрудчыны // Наваградскія чытанні. - Навагрудак, 1993.-Ч.1.-С.20-23.
25. Швед В.В. Навагрудскія масоны // Наваградскія чытанні.- Навагрудак, 1993.-Ч.3.-С.50-53.
26. Швед В.В. Аракчэўшчына // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: Бел.Эн,1993.-Т.1.-С.140.
27. Швед В.В. Бабруйскі план дзекабрыстаў 1823 г. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1993. - Т.1. - С.259.
28. Швед В.В. Бадзіска М.А. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: Бел.Эн, 1993. - Т.1.-С.277-278.
29. Швед В.В. Бястужаў-Марлінскі А.А. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994.-Т.2.-С.177.
30. Швед В.В. Бястужаў-Румін М.П. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1994.-Т.2.-С.177.
31. Швед В.В. Ваенныя сябры // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.:БелЭн, 1994.- Т.2.-С.185.
32. Швед В.В. Вайніловіч А.С. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.:БелЭн, 1994.- Т.2.-С.201.
33. Швед В.В. Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн,1994. - Т.2. - С.289.
34. Швед В.В. Вільканец М.Ф. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994.- Т.2.-С.291.
35. Швед В.В. Высоцкі І.С. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994.- Т.2.-С.374.

36. Швед В.В. Высоцкі П.Я. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994.- Т.2.-С.375.
37. Швед В.В. Вягелін А.І. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994. - Т.2.-С.383-384.
38. Швед В.В. Гарбачэўскі І.І. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1994. - Т.2.-С.486.
39. Швед В.В. «...И называл государя тираном» // Бел. мінуўшчына. -1995. - №5.- С.15-18.
40. Швед В.В. Заране // Беларусь. Энцыкл. даведнік. - Мн.: БелЭн, 1995. - С.322.
41. Швед В.В. Гофман П.І. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.- Т.3.-С.95.
42. Госцеў А.П., Швед В.В. Гродзенская губерня // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.-Т.3.-С.125-126.
43. Швед В.В. Гродзенскі гусарскі полк // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.-Т.3.-С.134.
44. Швед В.В. Губернатар // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.- Т.3. - С.168-169.
45. Швед В.В. Дваранскі сход // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.- Т.3.-С.215.
46. Швед В.В. Дыстрыкт // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.-Т.3.- С.327.
47. Швед В.В. Дэмбінскі Г. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.- Т.3.- С.341.
48. Швед В.В. Дэпартамент // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.- Т.3.-С.342.
49. Швед В.В. «Заране» // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн,1996.- Т.3.- С.407.
50. Швед В.В. Іваноў І.І. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1996.-Т.3.- С.465.
51. Швед В. В. Ігельстром К.Г. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1996. Т.3. - С.470.
52. Антонаў В.В., Рудовіч С.С., Швед В.В. Агінскага план 1811 г. // Бел. энцыкл.- Мн., 1996.- Т.1.- С.75.
53. Швед В.В. Удзел жыхароў Наваградскага павета ў паўстанні 1830-1831гг. // Наваградскія чытанні. - Мн.: Бел. выдавецкае таварыства «Хата», 1996.- Вып.4.-С.51-54.
54. Швед В.В. Дзекабрысты на Шчучыншчыне // Шчучыншчына: Мінулае і сучаснае.- Ліда, 1997.-С.87-89.
55. Швед В.В. Расійская палітыка ў галіне адміністрацыйнага ўладкавання далучаных тэрыторый Беларусі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай // Беларусіка = Albaruthenica.- Мн.: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны,1997.-Т.6.-С.295-300.

56. Швед В.В. Гродзенскія масонскія ложы (канец XIII-пач. XIX ст.) // Гарадзенскія запісы: Старонкі гісторыі і культуры. - Гародня: ГрДУ, 1997. - Вып.3. - С.64-77.
57. Швед В.В. Высоцкі П.Я. // Бел. энцыкл. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.325.
58. Швед В.В. Губернатар // Бел. энцыкл. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.5. - С.516.
59. Швед В.В. Ваўкавыскі павет падчас Лістападаўскага паўстання 1830-1831 гадоў // Ваўкавышчына: 3 гісторыі краю і лёсу людзей. - Ваўкавыск: б.в., 1997. - С.117-125.
60. Швед В.В. Кажэўнікаў А.Л. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.6.
61. Швед В.В. Казённая палата // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.9.
62. Швед В.В. Карніловіч А.В. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.120.
63. Швед В.В. Карчэўскі Ю.Ю. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.131.
64. Швед В.В. Кашыц Язэп // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.158.
65. Швед В.В. Кеневіч Фелікс // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.162.
66. Бекцінееў Ш., Швед В. Кобрынскі бой 1812 // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.219-220.
67. Швед В.В. Кюхельбекер // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.323.
68. Швед В.В. Лапа М.Я. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.333.
69. Швед В.В. Літоўскага піянернага батальёна выступленне 1825 // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.384.
70. Швед В.В. Літоўскі асобны корпус // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.386.
71. Швед В.В. Літоўскія войскі 1812 // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.386.
72. Швед В.В. Ляховіч Ф.Ю. // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.430.
73. Швед В.В. Вягелін А.І. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.338.
74. Швед В.В. Вільканец М.Ф. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.172.
75. Швед В.В. Высоцкі І.С. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1997. - Т.4. - С.324-325.
76. Швед В.В. Дэмбінскі Г. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1998. - Т.6. - С.384.
77. Швед В.В. «Заране» // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1998. - Т.6. - С.537.
78. Швед В.В., Грицевич Н.Н., Чекель Л.С. Состояние и развитие аптечной службы на Гродненщине в XVIII-XIX в. // Рецепт. - 1998. - №5. - С.108-112.

79. Швед В.В. Гісторыя Беларусі канца XVIII - першай паловы XIX ст. на старонках «Кніг народа польскага і пілігрымства польскага» А. Міцкевіча // Адам Міцкевіч і нацыянальная культура: Матэрыялы Міжнароднага навуковага канф. / Гал. рэд. А. Мальдзіс. - Мн.: Бел. кнігазбор, 1998. - С.132-136.
80. Швед В.В. У складзе Расійскай імперыі // Памяць: Маларыцкі раён. - Мн.: Ураджай, 1998. - С.72-82.
81. Швед В.В. Улашчык М.М. аб рэгіянальных асаблівасцях сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага развіцця Заходняй Беларусі ў 1 палове XIX ст. // Улашчык і праблемы беларускай гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі. - Мн.: БДУ, 1998. - С.197-201.
82. Szwed W. Historia Białorusi w «Księgach narodu Polskiego i pielgrzymstwa Polskiego» // Magazyn Polski. - 1998. - №3-4 (13-14). - S.36-38.
83. Szwed W. Grodzienkie sejmy Rzeczy Pospolitej // Białostoczczyzna. - 1998. - №1. - S.30-35.
84. Швед В.В. У час паўстання 1794г. // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гродна. - Мн.: БелЭн, 1999. - С.134-138.
85. Швед В.В. У вайне 1812 года // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гродна. - Мн.: БелЭн, 1999. - С.164-167.
86. Швед В.В. Гродзенскі гусарскі полк // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Гродна. - Мн.: БелЭн, 1999. - С.174-176.
87. Швед В.В. Спроба стварэння гістарычных картаў па гісторыі вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі // Французская рэвалюцыя і лёсы свету. - Мн.: БДУ, 1999. - С.157-159.
88. Швед В.В. Аб распрацаванасці тэмы «Вайна 1812 года і Беларусь» // Французская рэвалюцыя і лёсы свету. - Мн.: БДУ, 1999. - С.211-212. + зборнік
89. Швед В.В. Карніловіч А.В. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.7. - С.83.
90. Швед В.В. Ігельстром К.Г. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.7. - С.161.
91. Швед В.В. Кашыц Язэп // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.7. - С.202.
92. Бекцінееў Ш., Швед В. Кобрынскі бой 1812 // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.7. - С.370.
93. Швед В.В. Казённая палата // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.7. - С.426.
94. Швед В.В. Лапа М.Дз. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.9. - С.130-131.
95. Швед В.В. Літоўскага піянернага батальёна выступленне 1825 г. // Бел. энцыкл. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.9. - С.315.
96. Швед В.В. Літоўскія войскі 1812 г. // Бел. энцыклапедыя. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.9. - С.317.
97. Швед В.В. Магілёўская ваенна-судовая камісія па справах дзекабрыстаў // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.5. - С.17.
98. Швед В.В. Патрыятычнае таварыства // Энцыкл. гісторыі Беларусі. - Мн.: БелЭн, 1999. - Т.5. - С.436.

99. Швед В.В. Песцель П. // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1999.- Т.5.- С.485.
100. Швед В.В. Плятэр // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1999.-Т. 5.- С.515.
101. Швед В.В. Прамяністыя // Энцыкл. гісторыі Беларусі.- Мн.: БелЭн, 1999.- Т.5.-С.564.
102. Szwed W. Syn Zachodu i piewca wolności: O przyjaźni Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina // Magazyn Polski. - 1999. - №1 (51). - S.31-33.
103. Швед В.В., Ігнатовіч Ф.І. Урачы і аптэкары —члены гродзенскіх масонскіх лож (канец XVIII — пачатак XIX ст.) // История современные проблемы лекарственного обеспечения населения. —Гродно: б.и., 2000. - С.37-41.
104. Швед В.В. Польскае пытанне і Беларусь у 1772 —1863 гадах // Польша-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі /Под ред. М.Кандрацка. Т.2. —Беласток: Універсітэт у Беластоку, 2000. —273-283 с.
105. Швед В.В. Грамадска-палітычныя погляды А.Міцкевіча ў віленска-ковенскі перыяд (1815-1823 гг.) // Адам Міцкевіч і сусветная культура = Adam Mickiewicz i kultura światowa. Ks. 3. - Siedlce, 2000. - S.265-269.
106. Швед В.В. Архіўныя дакументы па сацыяльна-палітычнаму развіццю Беларусі ў канцы XVIII - першай палове XIX ст. // Архівы і справаводства.- 2000.-№2.-С.18-26.
107. Швед В.В. Вялікае княства Літоўскае 1812 года // Беларускі гістарычны часопіс.-2000.-№3.-С.9-15.
108. Швед В.В. Фарміраванне і дзейнасць арміі ВКЛ (1812-1815 гг) // Весн. Брэст. ун-та. - 2000. - №1. - С.49-56.
109. Швед В.В. Праблемы вывучэння грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі (1772-1863 гг.) // Гістарычны альманах. - Гродна, 2001. - Т.4. - С. 176-183.
110. Швед В.В., Мацэвіч В.Н. Патаемныя таварыствы ў Свіслацкай гімназіі (першая чвэрць XIX ст.) // Старонкі гісторыі Свіслацкага краю. - Гродна: ГрДУ, 2001. - С.105-110

РЭЗЮМЭ

Швед Вячаслаў Вітальевіч «Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772-1863 гг.)»

Землі Беларусі, палітыка расійскага самадзяржаўя, грамадска-палітычнае жыццё (руская, польская і ліцвінская плыні), русіфікацыя, паланізацыя, палітычная эміграцыя, патаемныя і паўпатаемныя гурткі, таварыствы і арганізацыі, масонства, паўстанні 1794 г. і 1830-1831 гг., франка-руская вайна 1812 г., ВКЛ 1812 г., першы этап нацыянальна-вызваленчага руху, грамадзянская супольнасць.

Аб'ект даследавання: гісторыя Беларусі ад першага падзела Рэчы Паспалітай (1772 г.) да паўстання 1863 г. Прадметам даследавання з'яўляецца грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі.

Мэта працы: выяўленне і характарыстыка рускай, польскай і ліцвінскай (беларускай) плыняў грамадска-палітычнага жыцця на землях Беларусі (1772-1863 гг.).

Метады даследавання: агульналагічныя і агульнанавуковыя, гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны, гістарычная рэтраспекцыя, колькасныя.

Аўтар прыйшоў да высновы, што ў грамадска-палітычным жыцці існавалі тры плыні: руская (кансерватыўна-ахоўная і апазіцыйная), польская («рэчапаспаліцкая») і ліцвінская (беларуская) і яно развівалася ў трох формах: радыкальна-дэмакратычным, кансерватыўным і ліберальна-апазіцыйным. Упершыню даследаваны такія праблемы, як палітычная роля адукацыі, месца і роля Беларусі ў польскім пытанні, дэпартацыя, ссылка і эміграцыя з зямель Беларусі, існаванне тут масонства, першы этап беларускага нацыянальна-вызваленчага руху (1794-1863 гг.).

Атрыманыя вынікі ўкаранены аўтарам у чытаемых ім у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Я.Купалы курсах «Гісторыя Расіі. Першая палова XIX ст.» і «Гісторыя славянскіх народаў. Першая палова XIX ст.», спецкурсах «Масонства ў Расіі (XVIII - пачатак XX)» і «Грамадска-палітычнае жыццё Паўночна-заходняга рэгіёна Расійскай імперыі ў канцы XVIII - першай палове XIX ст.». Матэрыялы дысертацыі выкарыстаны ў практычнай дзейнасці Гродзенскага гісторыка-археалагічнага музея, музея-аптэкі г.Гродна, беларуска-польскай турыстычнай фірмы «Інтакс», для праекта Гродзенскага гарвыканкама «Мэрыя-2000».

РЕЗЮМЕ

Швед Вячеслав Витальевич «Общественно-политическая жизнь на землях Беларуси (1772-1863 гг.)»

Земли Беларуси, политика российского самодержавия, общественно-политическая жизнь (русское, польское и литвинское течение), русификация, полонизация, политическая эмиграция, тайные и полутайные кружки, общества и организации, масонство, восстания 1794 г. и 1830-1831 гг., франко-русская

война 1812 г., ВКЛ 1812 г., первый этап национально-освободительного движения, гражданское общество.

Объект исследования: история Беларуси от первого раздела Речи Посполитой (1772 г.) до восстания 1863 г. Предметом исследования является общественно-политическая жизнь на землях Беларуси.

Цель работы: выявление и характеристика русского, польского и литвинского (белорусского) течений общественно-политической жизни на землях Беларуси (1772-1863 гг.).

Методы исследования: общелогические и общенаучные, историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный, историческая ретроспекция, количественные.

Автор пришёл к выводу, что в общественно-политической жизни существовали три течения: русское (консервативно-охранительное и оппозиционное), польское («речепосполитское») и литвинское (белорусское) и оно развивалось в трёх формах: радикально-демократической, консервативной и либерально-оппозиционной. Впервые исследованы такие проблемы, как политическая роль образования, место и роль Беларуси в польском вопросе, депортация, ссылка и эмиграция с земель Беларуси, существование тут масонства, первый этап белорусского национально-освободительного движения (1794-1863 гг.).

Полученные результаты укоренены автором в читаемых им в Гродненском госуниверситете имени Я.Купалы курсах «История России. Первая половина XIX в.» и «История славянских народов. Первая половина XIX в.», спецкурсах «Масонство в России (XVIII - начало XX)» и «Общественно-политическая жизнь Северо-западного региона Российской империи в конце XVIII - первой половине XIX в.». Материалы диссертации использованы в практической деятельности Гродненского историко-археологического музея, музея-аптеки г. Гродна, белорусско-польской туристической фирмы «Интас», для проекта Гродненского горисполкома «Мерия-2000».

Summary

Shved Vyacheslav Vitalyevich. "Social and Political Life of the lands Belarus (1772-1863)".

The lands of Belarus, the policy of Russian autocracy, social and political life (Russian, Polish, Litvinskoye movement), russification, polonisation, political emigration, secret and semi-secret groups, societies and organizations, masonry, rebellions of 1794 and 1830-31, French-Russian war of 1812, the first stage of national liberation movement, civil society.

The object of research is the history of Belarus from the first division of Rech Pospolitaya (1772) till the uprising of 1863. The subject of the research is social and political life of Belarus.

The aim of the work is the discovering and characteristic Russian, Polish and Litvinskoye (Byelorassian) trends in social and political life in the lands of Bilarus (1772-1863).

The methods of research are: logical and scientific, historical-genetic, historical-typological, historical-systematic, historical-comparative, historical retrospection, quantitative.

The author has come to the conclusion that there were three trends: Russian (conservative-protective and oppositional), Polish ("Rechepospolitskoye") and Litvinskoye (Byelorussian) in social and political life and it was developing in three forms: radical-democratic, conservative and liberal-oppositional. For the first time there were investigated such issues as the political role of education, place and role of Belarus in Polish issues, deportation, exile and emigration from the lands of Belarus, the existence of masonry there, the first stage of byelorussian national liberation movement (1794 - 1863).

The results obtained are used by the author in the course of lectures read at Grodno State University: "The History of Russia in The First Half of The XIX Century" and "The History of Slavonic People in The First Half of The XIX Century", special courses "Masonry in Russia (XVIII - the beginning of XX)" and "Social and Political Life of North-Western Region of Russian Empire at The end of The XVIII - the first half of the XIX century". The participation and theoretical results of the dissertation are used by the staff of Grodno Historical and Archeological Museum, Grodno Pharmacy Museum, Byelorussian-Polish Tourist Firm "Intex" and for the project of Grodno Executive Committee "Municipality-2000".

Shved Vyacheslav

Подписано в печать 29.06.01. Формат 60x84/16.
Бумага офсетная. Тираж 100 экз. Заказ № 411.

Белорусский государственный университет.
Лицензия ЛВ № 315 от 14.07.98.
220050, Минск, пр. Ф. Скорины, 4.

Отпечатано в Издательском центре БГУ.
Лицензия ЛП № 284 от 21.05.98.
220030, Минск, ул. Красноармейская, 6.

